

סימן טז - קדושת ה"מחכמה"

ה"מחכמה"⁸⁷ הינו מבנה הבנוי סמוך לכותל המערבי של הר הבית מבחוץ, וחלק מהמבנה בקומה העליונה שבו בנוי ממש על גבי עובי הכותל, ואף נכנס אל מעבר לכותל המערבי לתוך אוויר רחבת הר הבית. את השטח הנכנס לתוך אוויר הר הבית קבע הגר"ש גורן זצ"ל כבית כנסת. שאלתנו האם לבית כנסת זה יש קדושת הר הבית, או שמא אינו קדוש בקדושת הר הבית. כמובן לשאלה זו השלכות רבות, כגון האם מותר להיכנס לשם ללא טבילה או שחובה להיטהר כדין כניסה להר הבית, האם ניתן להשתחוות שם על האבן, נוסח התפילה ועוד.

שאלה זו מובילה לכמה שאלות גדולות נוספות:

- א'. האם המחכמה נמצאת בשטח הר הבית המקודש?
- ב'. אם תימצא לומר שלא, האם הרחבת הר הבית התקדשה?
- ג'. האם גגין ועליות בהר הבית קדושים בקדושת הר הבית?
- ד'. מה דינם של לשכות הבנויות בהר הבית ופתוחות רק אל מחוץ להר הבית?

נעיינ בכל שאלה בפני עצמה, ומתוך כך נבוא בס"ד להכריע להלכה.

האם המחכמה נמצאת בשטח הר הבית?

מקובל בפי כל שהכותל המערבי שאליו באים רבבות ישראל לתפילה הוא הכותל המערבי של הר הבית. אלא שכאשר שבנו להר הבית במלחמת ששת הימים, נעשו מדידות של חומות הר הבית ונתגלה שהר הבית כפי שהוא לפנינו היום, גדול יותר מפי שניים מגודל הר הבית כפי שהמשנה במידות (ב, א) מוסרת לנו, "הר הבית היה ת"ק על ת"ק אמה". מכיוון שכך, וודאי שהר הבית הורחב, ככל הנראה בעיקר בתקופת הורדוס, כפי שעולה מדברי יוספוס (ראה לקמן) ובוודאי שלא כל הר הבית שלפנינו הוא הר הבית שעליו דיברה המשנה. השאלה היא היכן הן הת"ק על ת"ק אמה המקודשות והיכן החלק המורחב. על מנת לבחון זאת יש לנו שתי נקודות מוצא עיקריות. האחת - אבן השתיה. השנייה - הכותל המזרחי.

⁸⁷ מתוך ויקיפדיה: אל-מדרסה אל-תנכזיה - ה"מחכמה", היא מבנה מדרסה ממלוכית סמוך לכותל המערבי בסוף רחוב השלשלת בירושלים. לפי בן-ציון דינבורג (די-נור) שכן במקום בתקופה המוסלמית הקדומה בית כנסת ובית מדרש. המדרסה הוקמה בשנת 1329 על ידי האמיר תנכז, מושל ארץ ישראל וסוריה. במשך מאות שנים שימש הבניין כבית משפט ומרכז שלטוני. כיום מהווה המקום בסיס של משמר הגבול.

הכותל המזרחי הוא הכותל היחיד שבוודאי יסודו הוא מהת"ק אמה. דבר זה מוכח מהטופוגרפיה והארכיאולוגיה ודברי יוספוס (ראה למשל בתחומין טז מאמרו של ר' אשר גרוסברג 'תחומי הר הבית והמקדש'),⁸⁸ וכן הרדב"ז (ח"ב סי' תרצ"א) כותב על הכותל המזרחי שהוא כותל הר הבית, ולא כותב זאת ביחס לכתלים האחרים.⁸⁹

המרחק בין הכותל המזרחי למערבי הוא כ-290 מטר. על פי שיעור האמה המקובל על רוב הפוסקים להלכה שאמה היא כ-48 ס"מ, הרי שת"ק אמה הוא 240 מטר⁹⁰. אם כן בוודאי שהר הבית הורחב במערב, הכותל המערבי של הר הבית הוא אינו הכותל המקודש, והמחכמה נמצאת מחוץ להר הבית.

יש לציין שהידיעות הטופוגרפיות בהר הבית מוכיחות שהאמה קטנה משיעור החזו"א, ושהר הבית הורחב בצד מערב. זאת יש ללמוד הן מקושיית הרב גורן (היינו שאם משערים את שטח העזרות והחיל לפי האמה הגדולה, אזי הסורג המזרחי כמעט ונושק לכותל המזרחי של הר הבית, דבר שלא ייתכן), והן מכך שהפינה הדרום מערבית של הת"ק אמה יוצאת מחוץ להר המזרחי כאשר משתמשים בשיעור אמת החזו"א (ראה במאמר הנ"ל בתחומין).

כמו כן, חומות הר הבית כפי שהן היום אינן מרובע שווה צלעות כפי שמשמע מהמשנה והמפרשים, ואם נוקטים בשיעור החזו"א אין אפשרות לקיום מרובע שווה צלעות של ת"ק על ת"ק אמה.

כמו כן, מדברי יוספוס נראה שהייתה הרחבה גם במערב (אנציקלופדיה תלמודית עמ' 296).

בנוסף לכך, ע"פ הארכיאולוגיה (וכל אחד יכול לראות ולהיווכח בעיניו) הכותל המערבי מאופיין כבנייה הרודיאנית, בנייה אחידה עם הכותל הדרומי, ולא מסתבר כלל שהכותל המערבי הקדום היה באותו מקום (ראה במאמר הנ"ל ובאנציקלופדיה שם ח"ה סי' ג פ"א).

הרי מבואר קרוב לוודאי שהמחכמה נמצאת מחוץ לתחום הר הבית המקודש.⁹¹

⁸⁸ ראה בספר הר הבית כהלכה חלק א סימן ז, עמ' 151-158.

⁸⁹ לגבי הכותל הדרומי עיין בספרי מש"כ ע"ז בביאור תשובת הרדב"ז בסימן ג'.

⁹⁰ ישנם שיטות רבות מהו שיעור האמה, אך וודאי שלרוב השיטות שיעור האמה פחות מ-56 ס"מ, ואם כן לרוב השיטות וודאי שהר הבית הורחב במערב.

⁹¹ יש המבקשים לומר שהכותל המערבי הוא אכן הכותל המקורי של הר הבית המקודש, ומיישבים לענ"ד בדוחק רב את הראיות והקושיות שהבאנו על כך, ראה למשל בספר 'חצרות בית ה' לרב זלמן קורן, ואכמ"ל.

האם הרחבת הר הבית התקדשה?

השאלה האם הרחבת הר הבית התקדשה מתפרטת לשתי שאלות: א. האם ניתן להוסיף על קדושת הר הבית? ב. אם תימצי לומר שניתן, האם כאשר הרחיבו את הר הבית בימי בית שני, התקיימו התנאים הנדרשים על מנת להרחיב את קדושת הר הבית?

מקורות שהר הבית הוא ת"ק אמה על ת"ק אמה

משנה מסכת מידות פרק ב משנה א:

הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה רובו מן הדרום שני לו מן המזרח שלישי לו מן הצפון מיעוטו מן המערב מקום שהיה רוב מדתו שם היה רוב תשמישו.

שמות רבה (וילנא) פרשת בא פרשה טו סימן ח:

משל למלך שהיה לו בן והשליטו על כל נכסיו ואמר הבן לאביו אם אין אתה נותן לי הכסא שלך היאך הכל יודעים שאתה מחבבני אלא כשתתן לי מקום הכסא שלך הכל נותנין לי קילוס, כך נתן האלהים לאברהם העולם שנאמר (בראשית יח) וה' אמר המכסה אני מאברהם, כיון שנתן לו הכל א"ל אם אין אתה נותן לי בית המקדש ת"ק אמה על ת"ק אמה לא נתת לי כלום, ונתן לו הקדוש ברוך הוא כל מה שבקש שנאמר (בראשית מח) ואני נתתי לך שכס אחד על אחיך, וכיון ששמע אברהם כן מה אמר (תהלים ס) אלהים דבר בקדשו אעלוזה.

דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן

אעברה נא וגו' והלבנון (דברים ג' כ"ה). למה נקרא שמו לבנון, שכל הלבבות שמחין בו. ד"א למה נקרא לבנון שהוא מלבין עונות ישראל. א"ל הקדוש ברוך הוא אני מעבירה לפניך כשפחה שהיא עוברת לפני אדוניה, והראה לו הקדוש ברוך הוא את כל הארץ שנא' ויראהו ה' את כל הארץ (דברים ל"ד א'), ונתן הקדוש ברוך הוא כח בעיניו של משה וראה כל גבולות ארץ ישראל, הר בית המקדש תחלה, שנא' ויעל משה אל ההר (שמות כ"ד ט"ו), ואין הר אלא בית המקדש, שנא' (ביחזקאל מ' ב') ויביאני אל הר גבוה, וכן ההר הטוב הזה (דברים ג' כ"ה), וראה בניינו הראשון ובניינו האחרון, ראה הבית ת"ק אמה על ת"ק אמה, החיל והעזרות והמזבח והכבש והאולם והדביר ובית קדשים...

ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא פא

והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא, וכי מה טובה הטיבו לו, אמרו כשהיו ישראל מחלקים את הארץ הניחו דושנה של יריחו חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, אמרו כל מי שיבנה בית הבחירה בחלקו יטול דושנה של יריחו...

בספר דברי הימים א פרק כח, יט נאמר: "הַכֹּל בְּכֶתֶב מִיַּד ה' עָלַי הַשְּׁכִיל כֹּל מִלְאָכוֹת הַתְּבִנִית".

וביאר המיוחס לרש"י:

כל מלאכות התבנית - תבנית הבית חכמני והשכילני כמו תבנית אורך ורוחב וגובה והכל דרש שמואל מן התורה ברוח הקודש כמו ששנינו הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה (שמות כ"ז) דרש אורך החצר מאה באמה ורוחב חמשים בחמשים חמשים פעמים חמשים הם כ"ה מאות נ"ל חתכם לחמש רצועות להיות חמש מאות על חמש מאות והוא מיוסד בסילוק קרובץ של שבת חנוכה המתחיל מנשה את אפרים ואפרים את מנשה והכל דרש שמואל ברוח הקודש ולמד לדוד כן.

בספר יחזקאל פרק מה, ב מובא שהר הבית יהיה ת"ק על ת"ק קנים: "יְהִי מִזֶּה אֶל הַקֶּדֶשׁ חֲמִשׁ מְאוֹת בְּחֲמִשׁ מְאוֹת מְרֻבָּע סָבִיב וְחֲמִשִּׁים אַמָּה מְגֻרָשׁ לוֹ סָבִיב".

ממקורות אלו נראה שאת השיעור של ת"ק על ת"ק אמה להר הבית דרש שמואל הנביא ברוח הקודש מהתורה, כדברי רש"י, ואם כן מה שהמשנה במידות אומרת שהר הבית היה ת"ק על ת"ק אמה אינו רק תיאור מציאות של מה שהיה, אלא תיאור דין שהר הבית בקדושתו אינו אלא ת"ק על ת"ק דווקא.

כתב הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פ"ו ה"י:

בית דין שרצו להוסיף על ירושלים או להוסיף על העזרה מוסיפין, ויש להם למשוך העזרה עד המקום שירצו מהר הבית ולמשוך חומת ירושלים עד מקום שירצו.

הרמב"ם (על פי המשנה בשבועות פ"ב מ"ב) כותב שניתן להוסיף על העיר ועל העזרות, אך לא כותב האם ניתן להוסיף על הר הבית.

נחלקו בזה האחרונים.

כתב המקדש דוד, קדשים סימן כז אות א:

אמרינן בבכורים (פ"א משנה ט') ומנין שהוא חייב באחריותן עד שיביאם להר הבית שנאמר ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלקיך, מלמד שחייב באחריותן עד שיביאם להר הבית ע"ש, ואף על גב דהר הבית הוא מחנה לוי, אין להוכיח מזה דמחנה לוי בכלל בית ה', רק כיון דכל הר הבית הוא בכלל מקום אשר יבחר רק שקידשו ממנו בשירי מנחה ובשיר רק מה שקידשו, א"כ י"ל דזה דצריך קידוש הוא רק לענין הקרבה אבל לענין הבאת בכורים שיהא קרינן ביה תביא בית ה' אלקיך א"צ קידוש וכיון דכל הר הבית בכלל המקום אשר יבחר קרינן בו בית ה' אלקיך, אך אם יוסיפו על מחנה לוי יותר מהר הבית, דהא ודאי יש להוסיף על מחנה לוי, דאם יקדש כל הר הבית לעזרה ע"כ מחנה לוי חוץ להר הבית, אם יביא לשם לא יפטר מאחריות, דאין מחנה לוי בכלל בית ה'.

המקדש דוד כותב שבוודאי ניתן להוסיף על מחנה לווייה, שהרי אפשר להרחיב את העזרה על כל שטח הר הבית, וסביב מחנה שכינה בעינן מחנה לווייה, א"כ ע"כ שניתן להרחיב את מחנה לווייה (אומנם משמע מדבריו שאין דין ההרחבה כקדושת הר הבית לכל מילי).

לעומת זאת, מהאור שמח ניתן להבין שלא ניתן להרחיב את קדושת הר הבית:

"ויש להם למשוך את העזרה עד מקום שירצו מהר הבית":

אולי יצא זה לרבינו דיותר מהר הבית אין ביד ב"ד להוסיף מהא דתנן ריש חגיגה (ב' ע"א) וב"ה אומרים כל שאינו יכול לאחוז כו' מירושלים להר הבית כו', ובירושלמי (חגיגה פ"א ה"א) בעי איכן היו מראין פנים, בעזרה או בהר הבית, ופשיט מהא דאמרו דטמא פטור, שאינו יכול לעלות, ולהר הבית יכול לכנוס, וע"כ דבעזרה היו מראין פנים, ובעי מהיכן הוא מודד לענין קטן, ופשיט דמן השילוח, שהיה מהלך באמצע ירושלים, א"כ חזינא דהשיעור שוה בין למי שדר סמוך להר הבית בין למי שדר מרחוק, כן נראה הא דתני תנא מירושלים להר הבית, ולא תני לעזרה ששם היו מראין פנים, משום דרשות לב"ד להוסיף עד סוף הר הבית, והשיעור ככולם שוה, לכן השיעור להר הבית, ודברי הגמ' (שם ו' ע"א) עד הכא מאן אתייה צ"ב, ואכמ"ל, ודוק.

לאור שמח פשוט שלא ניתן להרחיב את הר הבית, ומביא ראייה לדין זה מכך שחז"ל הורו שהשיעור של קטן החייב בראייה הוא שיכול לאחוז ביד אביו לעלות מירושלים להר הבית ולא שנו מירושלים לעזרה, וזאת מכיוון שהעזרה יכולה להתרחב ועל כן אין בזה שיעור קבוע, אך השיעור להר הבית הוא שיעור קבוע שאין אפשרות להרחיבו.

ממשיך האור שמח:

ורמז גדול לזה מקרא מלא, בהר ד' יראה, זהו בהר, דלבד ההר אין רשות להוסיף. ובתרגום על פסוק (שמות טו, יז) בהר נחלתך כו' מקדש ד' כוננו ידיך, בטורא דאחסנתך אתר מתקן לבית שכינתך כו', ומפורש כנ"ל, וכן בשמות רבה בא פ' ט"ו, א"ל אם אין אתה נותן לי בהמ"ק ת"ק אמה על ת"ק אמה לא נתת לי כלום כו', ועיין בפ"א ה"ג, ודוק."

גם בשו"ת אבני נזר יו"ד סימן תנ משמע דפשיט ליה שלא ניתן להרחיב, זה לשונו:

בדבר אשר העיר הרב ר' מעשיל נ"י מיושבי ירושלים תובב"א בדבר הנקבים שיש ביסוד כותל מערבי של הר הבית שאסור לבעל קרי ולכל מי שטומאה יוצאה עליו מגופו להכניס אצבעו בנקבים יען ביאה במקצת שמה ביאה כבש"ס זבחים (דף ל"ב ע"ב):

א- תשובה. הנה יש לברר בזה איזה ספיקות...

ב- והנה פסחים (פ"ה ע"ב) החלונות ועובי החומה כלפנים ומפורש שם בגמ' (פ"ו ע"א) דהיינו בחומת עזרה דקאמר בשלמא חלונות בשוים לקרקע עזרה אלא עובי החומה היכי משכחת לה ומשני משכחת לה בשורא ובר שורא. הנה דבחומת עזרה מיירי. ורש"י במשנה פירש בחומת ירושלים. ורמב"ם הביאה פ"ו [ה"ג] מה' בית הבחירה בחומת העזרה ובפ"י מה' מעה"ק ה"ה וכן ספ"ב מה' מע"ש בחומת ירושלים. אך בחומת הר הבית לא מצינו. ולכאורה מהיכא תיתי לחלק ביניהם:

ג- אך ביומא (נ"ב ע"א) באמה טרקסין הוא כותל המפסקת בין היכל ובין ק"ק מספקא להו אם קדושתו כלפנים אם כלחוץ. ולכאורה כיון דעובי חומה כלפנים ה"נ יהי' כמו ק"ק. ע"כ לאו כולהו בחדא מחתא מחתינהו.

ואם באנו ליתן טעם בדבר נוכל לומר משום שלהעזרה וחומת ירושלים כיון דיכולין להוסיף עליהם... ע"כ קידשו אותם ממה נפשך, אם כך שורת הדין טוב, ואם לאו הא בידם לקדש, על כן בודאי קידשו אותם שלא יהי' ספק בדבר ונצטרך לילך להחמיר לכאן ולכאן. אך חומת הר הבית דלא מצינו שיכולין להוסיף תלוי בספיקא דאמה טרקסין.

גם הרש"ש (מסכת סנהדרין דף ב ע"א) מצדד לומר שלא ניתן להרחיב:

אין מוסיפין על העיר כו'. ופרש"י ירושלים. וכתב הרע"ב (והוא מהרמב"ם) דאין מוסיפין קדושה כו'. וק"ל מדוע לא תני כל העיירות המוקפות חומה דקדושות ג"כ לענין שילוח מצורעים... וכמו כן קשה מהר הבית שהוא נגד מחנה לוי' ומשתלחין ממנו זבים כו'... ואולי גם עליו אין יכולים להוסיף כי משכו שהוא ה' מאות אמה על המ"א הוא מרומז בקרא דרוחב חמשים בחמשים. שיהיה שטחו נ' פעמים כחצר המשכן...

הרב יצחק שילת שליט"א (תחומין ח"ז) עסק בשאלה זו, נביא מדבריו:

"בשבועות (יד, א) שנינו: "אחד הנכנס לעזרה ואחד הנכנס לתוספת העזרה, שאין מוסיפים על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד ובשתי תודות ובשיר וכו', וכל שלא נעשית בכל אלו הנכנס לשם אין חייב עליה". ובגמ' שם (טז, א) מבואר שבבית שני לא היו כל הדברים הנצרכים לקידוש. אך מאידך, מהלשון "אין חייב עליה" יש ללמוד שפטור אבל אסור (כבשבת ג, א), וכן משמע מלשון הגמרא שם: "עליונה שלא היתה קדושה גמורה", משמע שקדושה מסויימת היתה בה, והיינו לחומרא מדרבנן. וכך הוכיח ב'משפט כהן' מהתוספות ומהרמב"ם.

אמנם, יש אחרונים הנוטים לומר שתוספת שייכת בכלל רק בירושלים או בעזרה, ולא בהר הבית... אך ביחזקאל, בעניין המקדש העתידי, משמע ששטח הר הבית המקודש יהיה בעתיד ג' אלפים על ג' אלפים אמה, וכך כתב רש"י שם, והסתייע בפיוט הקלירי. ואת הלשון 'העיר והעזרות' יש לפרש כמתייחסת גם להר הבית, שאף הוא עזרה, חצר, של בית המקדש.

וה'אור שמח' למד מלשון הרמב"ם בהל' בית הבחירה... שאי אפשר להוסיף על ת"ק על ת"ק של הר הבית, וממילא אי אפשר למשוך העזרה יותר משטח זה, והסביר שהוא בגלל הכתוב בתורה "בהר ה' יראה", דהיינו שהתורה הקפידה על הר המוריה דוקא. אך נראה דאי משום הא - לא איריא, שכבר כתבו פסקי תוספות למידות: "הר הבית היה לצפון ירושלים, וההר היה גדול הרבה מת"ק על ת"ק, אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק", וי"ל, איפוא, שהתורה אמנם הקפידה על הר המוריה, אך אפשר להרחיב את גבול הקדושה עד סוף ההר הטבעי.

ומה שכתב הרמב"ם "עד המקום שירצה מהר הבית" - יכול להתפרש בשתי משמעויות: א. אי אפשר להגדיל את העזרה מעבר לשטח הקדוש בפועל בקדושת

הר הבית, כי מחנה שכינה צריך מכל מקום להיות בתוך מחנה לווייה. ב. גם אם מרחיבים את השטח הקדוש בקדושת הר הבית - אי אפשר לחרוג מגבול ההר הטבעי...

והנה לכאורה, גם אם מקבלים את ההנחה שעקרונות אפשר להוסיף על השטח המקודש של הר הבית, מכל מקום יש להוכיח מהמשנה במידות הנ"ל שהתוספת שהוסיף הורדוס לא היתה על פי בית דין ולשם קידוש המקום, שהרי תנא דמידות, שהוא ר' אליעזר בן יעקב (יומא טז), חי עד אחרי החורבן, ובוודאי ידע על התוספת של הורדוס, ואף על פי כן שנה: "הר הבית היה ת"ק אמה על ת"ק אמה". אך נראה שאין זו הוכחה, כי י"ל שהתנא נקט את שיעור השטח שקדושתו גמורה מן התורה, ונפ"מ לכמה הלכות, אבל אין הכי נמי שכל השטח המוקף בחומת הורדוס - ששרידיה נשארו גם אחרי החורבן ואפשר לראותם (ולפיכך לא הוצרך התנא למסור מידתם) - מקודש לחומרא מדרבנן.

נראה איפוא שיש לחוש ולהתייחס אל כל השטח המוקף חומה בימינו כאל הר הבית, גם אם נניח שיש בידינו לברר היכן הם הת"ק על ת"ק. ואף על פי שספיקא דרבנן הוא: ספק נתקדשה תוספת הורדוס ספק לא נתקדשה, ואת"ל נתקדשה הרי קדושתה רק מדרבנן, כנ"ל, מכל מקום נראה שאין זה ככל ספק דרבנן דאזלינן לקולא, שכן הר"ן בשבת כתב, לענין אופני החזרת תבשיל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי: "פסקי רבוואתא כל"ק לחומרא, דאע"ג דכל הני מילי מדרבנן בעלמא נינהו, דכיון דנתבשל כמאב"ד לית ביה משום מבשל דאורייתא, החמירו ז"ל בדברים הללו מפני שהן קרובין לבוא לידי איסור תורה", כלומר: הואיל והגבול בין נתבשל כמאב"ד ללא נתבשל אינו ניכר באופן הבולט לעין. וכעין זה כתבו עוד ראשונים. ונראה שאף בענייננו, היות שהגבול בין שטח התוספת לבין הת"ק על ת"ק אינו ניכר, שהרי חומת הת"ק נהרסה ונבנתה חומה חדשה, וקרוב הדבר לבוא לידי איסור תורה - יש להחמיר גם בספק.

הרב שילת מצדד לומר שיש עכ"פ קדושה מדרבנן להרחבה של הר הבית, ומ"מ מידי ספקא לא יצאנו, וע"כ למעשה יש להתייחס לכל הר הבית שלפנינו כקדוש בקדושת הר הבית, ואע"פ דהוי ספק במילי דרבנן, כיוון שאין גבול ניכר בין שטח הת"ק המקורי להרחבה הרי שבקלות ניתן להיכשל בזה וע"כ יש להחמיר.

הרב ישראל אריאל שליט"א הולך בדרך חדשה, כך כתב במכתב:

הניסיון לאתר את קו הת"ק אמה על ת"ק אמה, יעורר מיד שאלה, האם מחוץ לת"ק אמה אין בו קדושה ומותר להכנס. כך צמח המושג "תוספת הורדוס", שהוא מושג חדשני שאין לו זכר לא בדברי חז"ל ולא בספרות ההלכתית. חז"ל מנו עשר קדושות בארץ ובמקדש ואין איזכור כל שהוא לדבר מהותי כל כך המבדיל בין תוספת הורדוס לבין ת"ק אמה של מחנה לוייה.

לענ"ד "תוספת" זו נתקדשה בקדושת מחנה לוייה והיא מתקדשת מאליה בלא שתי תודות וטכסים אחרים, כי מחנה לוייה אינו צריך קידוש בתודות כמו העזרה המקודשת - שם אוכלים הכהנים קדשי קדשים, כך גם העיר ירושלים שאוכלים בה קדשים קלים. זה מה שאמרו חז"ל בשבועות יד, א: "אין מוסיפין על העיר ועל העזרות [הר הבית אינו נזכר] אלא במלך ונביא, ואורים ותומים, וסנהדרין של שבעים ואחד, ובשתי תודות ובשיר; ובית דין מהלכין ושתי תודות אחריהן, וכל ישראל אחריהם". כאמור, התוספת של הר הבית אינה נזכרת כי כל הרחבה של ההר מתקדשת מאליה.

[בקשר לאורך האמה, שאלתי פעם את הרב יוסף קאפח זצ"ל: מה אורך האמה לשיטת הרמב"ם? הרב הרים את ידו, הצביע על המרפק ועל קצה האצבעות ואמר: זוהי האמה של הרמב"ם! אכן, אמת היד של אדם רגיל אורכה 48 ס"מ.]"

הרב אריאל סובר שהמשנה לא נקטה דיני הרחבה ביחס להר הבית, כיוון שבהר הבית לא בעינן את התנאים הנדרשים להרחבת העיר והעזרות, אלא קדושת מחנה לווייה מתפשטת מאליה.

רבים מהאחרונים כתבו באופן פשוט שאין קדוש אלא הת"ק על ת"ק אמה המקורי, כך כתב הרב שמואל הכהן וינגרטן בתחילת מאמרו 'הר הבית וקדושתו' (נדפס בתורה שבעל פה יא), והביא כן בשם הגרי"מ טיקוצ'ינסקי. וכ"כ הגר"ש גורן זצ"ל בספרו פרק יא, שהר הבית ת"ק אמה על ת"ק אמה הלכה למשה מסיני, וע"כ וודאי שאין להוסיף עליו. וכ"כ הגר"ח דוד שלוש זצ"ל בספרו בני עמי עמ' רכת, שאין קדושה בהרחבה של הר הבית, שהרי הורחב בזמנו של הורדוס ואז לא היו התנאים הנדרשים להחיל הקדושה. וכן משמע מדברי הרב מ.י. גץ זצ"ל (במכתבו לשר הדתות, ראה בנספחים בספר הר הבית כהלכה), וכן כתב הרב שאר ישוב הכהן זצ"ל (ספר "זבאת שמה" עמ' 56), וכן משמע מדברי הגר"ד ליאור שליט"א בשו"ת דבר חברון ח"ג עמ' שסד.

לענ"ד מסתבר לנקוט למעשה (מעיקר הדין) שאין קדושה להרחבה של הר הבית. ראשית, יש ספק אם בכלל ניתן להרחיב, ולענ"ד יותר מסתבר שלא ניתן, כסתימת המשנה והרמב"ם, וכן ביאר הרב גורן, שת"ק אמה הם הלכה למשה מסיני כדמשמע במדרשים, ושיעור זה הוא גם ביחזקאל, אם כן משמע ששיעור זה הוא דווקא, ועל כן לא ניתן להרחיב מעבר לכך. בפרט שבפועל הרחבה זו הקיימת היום היא לגמרי מחוץ לגבולות הר המוריה, ומהיכי תיתי להחיל קדושה מעבר למקום אשר בחר ה'.

גם את"ל שעקרונית ניתן להרחיב, הרי בזמן הורדוס לא היו התנאים הנדרשים להרחיב. ואין לחוש שמה נלקדש עכ"פ מדרבנן, דשמה בזמן הורדוס לא התכוונו כלל להרחיב את קדושת הר הבית, והר הבית המקודש היה נתון במקומו ועליו הוסיף הורדוס הרחבה חיצונית. ועוד, שהמשנה נכתבה אחר הרחבת הורדוס ואעפ"כ סתמה שיש קדושה רק בת"ק על ת"ק אמה. ע"כ אין לנו אלא קדושת ת"ק על ת"ק אמה בלבד.

האם גגין ועליות בהר הבית קדושים בקדושת הר הבית?

סוגיה זו רבו פארותיה, ויש לה השלכה גדולה ביחס לאכילת קרבן פסח וכל קדשים קלים וכן מעשר שני בבתי ירושלים, אנו נביא כאן את עיקרי הדברים כפי הנראה לענ"ד.⁹²

במסכת פסחים דף פה ע"ב שנינו:

משנה. אבר (של קרבן פסח) שיצא מקצתו, חותך עד שמגיע לעצם וקולף, עד שמגיע לפרק וחותר. ובמקדשין קוצץ בקופיץ, שאין בו משום שבירת העצם. מן האגף ולפנים - כלפנים, מן האגף ולחוץ - כלחוץ. החלונות ועובי החומה - כלפנים.

גמרא. החלונות ועובי החומה וכו'. אמר רב: גגין ועליות לא נתקדשו. איני? והאמר רב משום רבי חייא: כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא. מאי לאו דאכלי באיגרא ואמרי באיגרא? - לא, דאכלי בארעא ואמרי באיגרא. - איני? והתנן: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, ואמר רב: שלא יעקרו מחבורה לחבורה! - לא קשיא: כאן - בשעת אכילה, כאן - שלא בשעת אכילה.

...תא שמע: הלשכות הבנויות בקודש ופתוחות לחול - תוכן חול וגגותיהן קודש!

⁹² ראה בספרו של הרב הראל דביר 'לקראת מקדש' סימנים ז-יא שהאריך הרבה מאוד בנושא זה בכלל ובביאור דברי הרמב"ם בפרט.

סימן טז - קדושת ה"מחכמה" ש"ה

- תרגמא רב חסדא: בשגגותיהן שוין לקרקע עזרה. - אי הכי, אימא סיפא: בנויות בחול ופתוחות לקודש - תוכן קודש וגגותיהן חול. ואי סלקא דעתך בשגגותיהן שוין לקרקע עזרה - הויא לה מחילות, ואמר רבי יוחנן: מחילות לא נתקדשו! - כי קאמר רבי יוחנן - בפתוחות להר הבית, כי תניא ההיא - בפתוחות לעזרה. - והתניא, רבי יהודה אומר: מחילות מתחת ההיכל - חול! - כי תניא ההיא - שפתוחות לחול.

...תנן: החלונות ועובי החומה - כלפנים. בשלמא החלונות - משכחת לה דשויה לקרקע עזרה. אלא עובי החומה היכי משכחת לה? - משכחת לה בבר שורא, דכתיב ויאבל חל וחומה. ואמר רבי אחא ואיתימא רבי חנינא: שורא ובר שורא.

רב בגמרא מחדש שגגין ועליות לא התקדשו. ויש לעיין האם כוונת רב לגגין ועליות של העזרה או של ירושלים, או של שניהם.

ופירש רש"י:

גגין ועליות לא נתקדשו - בין גגי ירושלים בקדושת ירושלים לקדשים קלים, בין גגי לשכות העזרה בקדושת עזרה לקדושת קדשי קדשים.

וכן כתב בבית הבחירה למאירי:

גגין ועליות שבירושלים לא נתקדשו בקדושת העיר לאכול בהן קדשים קלים וכן גגין ועליות שבעזרה לא נתקדשו בקדושת העזרה לאכול בהם קדשי קדשים אא"כ היו הגגות שוות לקרקע העזרה.

ורבינו חננאל כתב: "אמר רב גגין ועליות של ירושלים לא נתקדשו".

וכתב רבינו יהונתן מלוניל על הרי"ף:

החלונות, שבחומת ירושלים, ועובי החומה כלפנים, נאכלין שם קדשים קלים. ובגמרא מוקים לה בחלונות שאינן גבוהות יותר מן הקרקע של עזרה וההיכל, שהיה בנוי על כ' אמה על החיל, אבל יותר מהן אין להן קדושה, שגגין של ירושלים לא נתקדשו לאכול שם קדשים קלים, אלא אותן גגין ועליות שהן גבוהין בזה השיעור, ומוקים להאי חומה דקאמר קטנה לפנים מן החומה גדולה והיא נמוכה

ושוה לקרקע גובה העזרה ולא יותר, לפיכך נתקדשה, אבל החומה החיצונה שהיא גבוהה מאד לא נתקדשה עוביה, ואין אוכלין שם קדשים.

אם כן מבואר שרב מיירי הן בגגין ועליות של ירושלים והן בגגין ועליות של העזרה. יש לדייק כן גם מהמשנה העוסקת בקרבן פסח ועליה אומר רב גגין ועליות לא נתקדשו, ע"כ וודאי מיירי בגגין של ירושלים. וכן מוכח מדברי הגמרא גבי כזיתא פסחא, שדנה באכילת הפסח על גגות ירושלים.

כאשר הגמרא מביאה את דברי התנאים להקשות על דברי רב, היא משווה בדין גגין ועליות של ירושלים לגגין ועליות של עזרה, שהרי מקשה מדינים שנאמרו כלפי העזרה על דברי רב, וא"כ משמע שדין גגין ועליות בירושלים ובעזרה - אחד הם. ומכאן נראה פשוט שכפי שאין קדושה בגגין ועליות של ירושלים והעזרה, כך אין קדושה בגגין ועליות של הר הבית.

ואולם מהמשנה בפסחים פ"ז מ"ח משמע שגגין התקדשו, דלא כרב, שכך שנינו:

נטמא שלם או רובו שורפין אותו לפני הבירה מעצי המערכה נטמא מיעוטו והנותר שורפין אותו בחצרותיהן או על גגותיהן מעצי עצמן. הציקנין שורפין אותו לפני הבירה בשביל ליהנות מעצי המערכה.

דין הוא שאין שורפים אלא במקום אכילה, א"כ משמע שאוכלין פסח בגגות. וכ"כ בפסקי רי"ד פסחים דף פא: "ניטמא מיעוטו או שנותר, שורפין אותו על גגותיהן במקום שהוא נאכל ומעצי עצמן".

וכן נאמר להדיא בתוספתא בפסחים פרק ו הלכה יא:

המוציא כזית בשר מבית לבית ומחבורה לחבורה בשעת אכילה הרי זה חייב שנ' לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה, אף על פי שנ' בבית אחד יאכל - אוכלין אותו בחצרותיהן ובגגותיהן, מה ת"ל בבית אחד יאכל - בחבורה אחת.

בתלמוד ירושלמי (מסכת פסחים פרק ז הלכה יב) ישנה מחלוקת מפורשת בדין זה:

רב שאול לרבי חייה רבה: גגות ירושלים מה הן, א"ל מן מה דמתלין מתלא פיסחא כזיתא והלילה מתבר אגרייא הדא אמרה גגות ירושלים קודש. ר' ירמיה ר' מיישא רבי שמואל בר רב יצחק בשם רב: גגות ירושלים חול.

נמצאנו למדים שדברי רב לא מוסכמים, ואדרבה סתם משנה ותוספתא הוי כרבי חייא רבה בירושלמי שגגות ירושלים קודש.

במסכת מכות דף יב ע"א שנינו בברייתא לגבי אכילת מעשר שני בירושלים:

אילן שהוא עומד בפנים ונוטה לחוץ, או עומד בחוץ ונוטה לפנים - מכנגד החומה ולפנים כלפנים, מכנגד החומה ולחוץ כלחוץ!

וכתב שם הריטב"א:

"והא דאמרינן כנגד החומה ולפנים כלפנים. פירוש והמעשר נאכל שם, ואף על גב דאמרינן פרק כיצד צולין (פסחים פ"ה ב') דעליות וגגין בירושלים לא נתקדשו ואין אוכלין שם פסחים, לא קשיא דבפסחים וקדשים קלים [הוא] שהחמירו בכך ולא במעשר הקל, [כך] פירשו בתוספות".

אבל התוספות שלפנינו כתבו:

אילן שהוא לפנים - "תימה דבשילהי כיצד צולין (פסחים דף פה: ושם) אמרי' דגגות לא נתקדשו ואם כן מעשר שני אין אוכלין על האילן? וי"ל דמיירי שענפיו מועטין שאין בהן ארבע' דלא חשיבי והוי כאילו עומדת באויר כנגד הקרקע.

עוד יש לומר דמיירי [אפי'] באילן שענפיו מרובין ואויר ירושלים כירושלים.

הריטב"א והתוס' מקשים כיצד אומרים כאן גבי מעשר שמותר לאוכלו על גבי האילן, הרי אכילה על גבי האילן דינה כאכילה על גבי גגין ועליות, וגגין ועליות לא התקדשו?

הריטב"א מתרץ שדווקא גבי אכילת פסח וקדשים קלים החמירו כך, אך לא גבי אכילת מעשר.

התוס' מתרצים בתירוץ הראשון שאכן אכילה על גבי האילן דינה כאכילה על גבי גגין ועליות ואסור, אלא שהברייתא כאן עוסקת באילן ענפיו מועטים שאין ארבע אמות ועל לא חשובים כגגין ועליות.

בתירוץ השני התוס' מתרצים שאכן מותר לאכול מעשר על גבי האילן גם אם ענפיו מרובים, מכיוון שאויר ירושלים דינו כירושלים.

וכתב המהרש"א בחידושי הלכות בביאור תירוצו השני של תוס':

ור"ל דלא אמרו דגנו לא נתקדש אלא באויר עזרה דלא הוי כעזרה, אבל הכא אויר בירושלים הוי כירושלים, ובספרים הגיהו בתוספות לאין צורך ודו"ק.

המהרש"א מחדש חידוש גדול לפי התירוץ השני בתוס', ומבאר שכוונתם לומר שגגות ירושלים כן התקדשו בקדושת ירושלים, וע"כ ניתן לאכול שם מעשר, וא"כ ה"ה גם פסח וקדשים קלים.

המשנה למלך (הלכות שגגות פרק יא הלכה ד) הביא את דברי המהרש"א ותמה עליהם:

ותמיה לי מלתא טובא מכמה אנפי חדא דבפ' כיצד צולין מוכח דמאי דאמרינן דגגין לא נתקדשו הוי אף בגגין דירושלים, דבגמרא הקשו לרב דאמר גגין לא נתקדשו מדאמר רב משום רבי חייא כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא מאי לאו דאכלי באיגרא ואמרי באיגרא לא דאכלי בארעא ואמרי באיגרא, אלמא דמאי דאמרינן דגגין לא נתקדשו הוא אף בגגין דירושלים.

גם בספר עוד יוסף חי (מסכת מכות דף יב ע"א) הביא דברי המהרש"א, וכתב עליהם:

וראיתי בספר חק נתן שכתב וז"ל לכן נ"ל דכונת דבריהם כן הוא שר"ל הא דגגין לא נתקדשו היינו דהוו בשעה שקידשו, שלא קידשו אלא עד התקרה. אבל האויר שהיה שם ודאי שנתקדש עד רום רקיעא, ואם עשו אח"כ גגין ועליות או נטעו אילנות לאו כל כמיניהו לבטל קדושת האויר שכבר נתקדש, וז"ש ואויר ירושלים כירושלים ר"ל שאין לו בטול ע"י תקרה וה"ה אויר עזרה כן הוא כי דין א' להם עכ"ל.

בספר חק נתן ביאר שכוונת המהרש"א בתוס' היא שמה שאמר רב גגין ועליות לא התקדשו, היינו גגין ועליות שהיו בשעת הקידוש, אבל גגין ועליות שנבנו לאחר מכן הרי הם כבר קדושים כיוון שהאויר התקדש.

ודוחה דבריו:

ואינו נכון, דא"כ מאי פריך מהא דכזיתא פסחא והלילא פקע איגרא לימא דהך איגרא נעשה קודם (לכאורה צ"ל 'לאחר') הקידוש.

המהר"ם מלובלין הציע פירוש שונה לתוס':

צ"ע על כוונת התוס' דמתחלה מאי מקשו ולבסוף מה תירצו, דאם ר"ל דבקושיא הוה ס"ל דעל האילן כשענפיו מרובין הוי כמו על הגג וכשם שלא נתקדשו הגגות ה"נ לא נתקדשו על האילן, א"כ מאי תירץ לבסוף במ"ש ואויר ירושלים כירושלים, ויש ליישב דבתירוצא בתרא קאמר דעל האילן אפי' שענפיו מרובין נקרא אויר ירושלים ואויר ירושלים נתקדש כירושלים עצמו, ודוקא על הגגות שעל גבי הבתים לא נתקדש, אבל האויר שעל גבי האילן נתקדש אפילו עד לרקיע וק"ל.

המהר"ם מבאר שכוונת התוס' שיש לחלק בין גגין ועליות שאכן לא התקדשו, לבין אוויר שעל גבי האילן שקדוש בקדושת אוויר ירושלים, ואין ענפי האילן חשובים כגגין ועליות.

אם כן, מבואר שהמהרש"א סבר בתירוצא בתרא בתוס' שגגין ועליות של ירושלים התקדשו, אך האחרונים דחו דבריו, שהרי בגמרא בפסחים משמע להדיא שגם גגין ועליות של ירושלים לא התקדשו.

מקור נוסף בו יש לדון גבי דין קדושת גגין שבירושלים מובא בשו"ת הרשב"א ח"א סי' לד:

שאלת עוד בפרק שני שבועות (דף י"ז ב) גגין הללו (של לשכות העזרה) אין שוחטין שם קדשי הקדשים ואין אוכלין שם קדשים קלים. ותמהני אפילו למאן דאמר גגין ועליות לא נתקדשו מי גרעי משאר העיר שנאכלין בה קדשים קלים?

תשובה איברא לפי גירסא שנזדמנה לך שאלה גדולה שאלת אלא שבאמת טעות סופר יש בספרך. וכך היא הגירסא אין שוחטין שם קדשים קלים ואין אוכלין שם קדשי קדשים. ואין צריך לפנים.

יש שהבינו מכאן שלרשב"א גגין ועליות של ירושלים התקדשו, שהרי התיר לאכול קדשים קלים בגגין של עזרה. אך אין זה מוכרח, דיש לומר שכוונתו לומר שאע"פ שאין בגג קדושת עזרה, אך קדושת הר הבית מ"מ יש לו, וע"כ שרי לאכול שם קדשים קלים. אך אין ללמוד מכאן שגגות ירושלים קודש, אלא בירושלים אין הגגות קדושים לאכילת קדשים קלים, ובעזרה אין הגגות קדושים בקדושת העזרה.

התוספות (שבועות דף יז ע"ב ד"ה ואין שוחטים שם קדשים קלים) חולקים על הרשב"א:

וה"ה דאין אוכלין דגגים ועליות לא נתקדשו כדאמר בפרק כיצד צולין (פסחים דף

פה: ושם) אלא נקט שחיטה משום דאכילה בעזרה לא שייכא בקדשים קלים.

בבית הבחירה למאירי ביאר שונה מהתוס':

גגין שבעזרה אין אוכלין בהן קדשי קדשים הנאכלין לפנין מן הקלעים שעיקר הקדש על הרצפה והאזיר עד הגג וכן אין שוחטין בהם קדשים קלים, ואי אתה אומר כן באכילתן שנאכלין הם בכל העיר.

ובפסחים דף פה ע"ב כתב:

גגין ועליות שבירושלים לא נתקדשו בקדושת העיר לאכול בהן קדשים קלים וכן גגין ועליות שבעזרה לא נתקדשו בקדושת העזרה לאכול בהם קדשי קדשים א"כ היו הגגות שוות לקרקע העזרה.

מדבריו נראה שאע"פ שגגין של ירושלים ושל העזרה לא התקדשו, שרי לאכול קדשים קלים בגגות העזרה. א"כ גם על פי ביאור המאירי אנו לומדים שאין הכרח ללמוד מהרשב"א לדין גגין ועליות שבירושלים.

וכן כתב בזרע יצחק שם על דברי רש"י בד"ה גגין ועליות כו':

משמע דרש"י ז"ל ס"ל דבגגין דעזרה אוכלין קדשים קלים דלא גריעי גגין דעזרה מירושלם וכן ס"ל להרשב"א ז"ל בתשובה סי' ל"ד.

הבאנו לעיל את דברי המשנה ששורפין את נותר הפסח בגגות, ולכאורה מכך משמע שמותר גם לאכול הפסח בגגות. הגרי"ש אלישיב בהערות שם כתב ליישב זאת עם דברי רב:

קשה דלעיל תנן שהיו שורפים הנותר בחצרותיהן וגגותיהן והא צריך לשרוף הקדשים דוקא במקום אכילתם כנ"ל מ"ט ע"א ואיך שרפו על הגגות, וצ"ל דאע"ג שאין הגגות קדושים לאכול שם קדשים קלים אבל קדושים שיוכלו לשרוף שם נותר, דהא מה שא"א לאכול שם הוא משום הפסק ואם ינטל הגג הרי האזיר קדוש.

על פי הנתבאר, נראה שההבנה הרווחת בראשונים ובאחרונים היא שגגין ועליות של ירושלים לא התקדשו, כפשט דברי רב בגמרא.

שיטת הרמב"ם

בהבנת שיטת הרמב"ם נשתברו קולמוסים רבים, נביא כאן את עיקרי הדברים כפי הנראה לענ"ד.

כתב הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פ"ו ה"ז:

הלשכות הבנויות בקדש ופתוחות לחול אם היו גגותיהן שוין עם קרקע העזרה תוכן חול וגגותיהן קדש ואם אינן שוין אף גגותיהן חול שהגגות והעליות לא נתקדשו, לפיכך גגים אלו אין אוכלין שם קדשי קדשים ולא שוחטין קדשים קלים.

ובהלכות מעשר שני ונטע רבעי פ"ב ה"ט"ז כתב:

בתים שבצד החומה שפתחיהם לפני מן החומה וחללן לחוץ, מכנגד החומה ולפנים כלפנים לכל דבר ומכנגד החומה ולחוץ אין אוכלים שם ואין פודין שם להחמיר, היה חללן לפנים ופתחיהם לחוץ מכנגד החומה ולחוץ כלחוץ פודין בו ואין אוכלין, ומכנגד החומה ולפנים אין אוכלין שם ואין פודין להחמיר, והחלונות ועובי החומה כלפנים.

ובהלכות מעשה הקרבנות פרק י הלכה ה כתב:

וכן הבכור שהרי נאמר בו ובשרם יהיה לך כחזה התנופה וכשוק הימין, וכל אלו הנאכלים לכהנות נאכלים לעבדי הכהנים ולנשיהם כתרומה, וכולן נאכלים בכל העיר שנאמר את חזה התנופה ואת שוק התרומה תאכלו במקום טהור, לא נאמר בהן במקום קדוש שהיא העזרה אלא טהור שהוא כל מחנה ישראל שכנגדו לדורות ירושלים, והוא הדין למעשר ופסח שהרי הן קדשים קלים כשלמים, והחלונות ועובי החומה כלפנים.

הרמב"ם כתב את הדין שגגות לא התקדשו, רק לגבי העזרה, ואילו בהלכות מעשר שני וכן בהלכות אכילת קדשים קלים בירושלים, לא הזכיר כלל דין גגין ועליות.

בהלכות קרבן פסח פ"ט ה"א כתב הרמב"ם:

כל האוכל מן הפסח אינו אוכל אלא בחבורה אחת ואין מוציאין ממנו מן החבורה שיאכל בה והמוציא ממנו כזית בשר מחבורה לחבורה בליל חמשה עשר לוקה

שנאמר לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה... מן האגף ולפנים כלפנים מן האגף ולחוץ כלחוץ והאגף עצמו שהוא עובי הפתח כלחוץ, החלונות ועובי הכותלים כלפנים, הגגים והעליות אינן בכלל הבית.

הרמב"ם שינה כאן מלשון רב בגמרא ולא אמר שגגין לא התקדשו, אלא שאינם בכלל הבית לענין הדין שהפסח נאכל בבית אחד. אם כן, לא מבואר בדברי הרמב"ם מה דין גגין ועליות בירושלים, ונחלקו נושאי כליו בדעתו.

יש לציין שהרמב"ם בהלכות קרבן פסח פרק ד הלכה ג כתב: "נטמא מייעוטו וכן הנוותר שורפין אותו בחצרותיהן מעצי עצמן אבל לא מעצי המערכה שלא ישארו מהן אצלם וימעלו בהן". הרי שהשמיט הרמב"ם את המובא במשנה ששורפין בגגות.

כך ביאר החסד לאברהם הלכות קרבן פסח פרק ט הלכה א:

הגגים והעליות אינם בכלל הבית. כתב בכ"מ מימרא דרב שם, הנה לפי הבנת הכ"מ שדינים אלו לקוחים מסוגיא דפסחים שם היה לו לרבינו ז"ל לבאר דהאי דחלונות ועובי החומה כלפנים היינו בשוה לקרקע כמו דאוקמינן בש"ס שם למשנה זו, והאי דגגין ועליות אינן בכלל הבית מוקמינן שם כשאינן שוין לבית וכמו שתמה הראב"ד בהשגות בפ"ו מהל' בית הבחירה ה"ט על דברי רבינו ז"ל שם.

אבל האמת הברור כי סוגיא דפסחים אזלא רק לענין מוציא חוץ לחומת העזרה וכן קדשים קלים חוץ לחומת ירושלים שאנו דנין לענין גגין ועליות וחלונות אם נתקדשו או לא. וכבר ברר רבינו ז"ל דינים אלו וסדרם במקום הראוי להם בהל' בית הבחירה שם ובפ"י מהל' מעשה הקרבנות.

אבל בפרק זה אין מקום להלכות אלו אלא שבא ללמדנו דין מוציא בשר הפסח מחבורה לחבורה דזהו לאו בקדושה תליא מלתא אלא כי כן גזרה תורה שלא להוציא הפסח מבית שהתחיל לאכול בו לבית אחר או לחוץ אף ששוין בקדושתן לאכילת קדשים קלים שעומדים בירושלים, ולהכי לא חילק רבינו ז"ל וסתם דאגף עצמו כלחוץ, ודבר זה אנו למדין ממשנה דנדרים ג"ו ששינוי שם הנודר מהבית אסור מאגף ולפנים וממילא דאגף עצמו מותר דאינו בכלל בית וכן פשוט דחלונות ועובי החומה כלפנים והם בכלל הבית אף שאינן שוין לקרקע והגגין והעליות אינן בכלל הבית אף דבנדרים שם קי"ל דנודר מהבית אסור אף בעליה היינו כשנודר מבית סתם גם עליה שם בית יש לה אבל פשיטא דאין העליה נחשב לחדר אחד

עם הבית שתחתיו והוי כחדר בפני עצמו והוי כמוציא מחבורה לחבורה וכל זה פשוט.

מדברי הכס"מ והחסד לאברהם נראה שגם שיטת הרמב"ם היא שגגין ועליות של ירושלים לא התקדשו. והא דסתם הרמב"ם בהלכות מעשר שני ואכילת קדשים קלים ולא הביא את דין הגגין והעליות, מפני שכבר כתב דין זה דגגין לא התקדשו בהלכות בית הבחירה, וא"כ בוודאי ה"ה לירושלים, שדין אחד להם כמפורש בגמרא. וכן נראה מדברי הרמב"ם בהלכות קרבן פסח פ"ד ה"ג שהשמיט "גגותיהן" מכיוון דקיימא לן גגין לא התקדשו כמבואר בהלכות בית הבחירה.

המנחת חינוך בפרשת נשא מצווה שסב אות א, הלך בדרך אחרת בביאור שיטת הרמב"ם וראשונים נוספים:

הנה עד כאן כתבנו דשויים הם הגגות והעליות הן בירושלים והן במקדש דלא נתקדשו. ונתיישבתי דלע"ד הרמב"ם יש לו דרך אחרת, דהנה הרמב"ם פ"ב מהמע"ש כ'תבשם בהט"ז בתים כו' ולא כתב כלל דין זה דגגים ועליות לא נתקדשו ואסור לאכול על הגגין ועליות מע"ש, והיאך השמיט דין כזה? וכתב שם והחלונות והעובי החומה כלפנים ודין זה דגגים לא כתב כלל! וגם דין זה דהחלונות ועובי החומה כלפנים מבוא' בפסחים דהם בכלל גגות רק בבר שורא והרמב"ם לא הביא זה כלל! והכ"מ עמד בזה על הר"מ.

אך תמהני על הראב"ד דבפ"י מהבהב"ח גבי עזר' כ' הר"מ דהחלונות ועובי החומה כלפנים כ' שם הראב"ד בהשגות ז"ל א"א אף אלו בשווין לקרקע העזרה ומשכחת לה בבר שורא עכ"ל והא מע"ש הוא קודם ולמה לא הגיה שם הראב"ד דדוקא בב"ש דשוה לקרקע העיר והמתין ע"כ. וכן בפ"י מהמע"ה"ק מביא לענין ק"ק ומעשר דנאכלין בכל העיר ומביא ג"כ דהחלונות ועובי החומה כלפנים ומביא רק במשך העיר ולא הביא ד"ז דאסור לאכול על הגג' והעליות וג"כ לא הביא בר שורא אף דראש החומה והחלונות הם בכלל גגות וג"כ לא הגיה שם הראב"ד כלל בבר שורא כמו בפ"ו מהבהמ"ח.

ובפ"ח מהק"פ כ' הר"מ דגגים ועליות אינם בכלל בית ואין ענין לזה דשם תלוי בבית אחר ומבית לבית ג"כ אסור ע"ש

...ועוד קשה דמביא בש"ס כאן ברייתא דגגין הללו אין אוכלים שם קדשי קדשים ואין שוחטין ק"ק כיון דלא נתקדשו אף בעיר א"כ אין שום קדוש עליהם אף

קדושת העיר והל"ל עכ"פ סתם אין אוכלים קדשים וקק"ל ג"כ בכלל ולמה פרט קדשי קדשים הנאכלים בעזרה.

המנחת חינוך מקשה על הרמב"ם ועל הראב"ד כמה קושיות.

- א'. מדוע בהלכות מעשר לא כתב את הדין שגגין ועליות לא התקדשו?
- ב'. מדוע הרמב"ם סתם שהחלונות ועובי החומה כלפנים, בלי להביא את העמדת הגמרא שמדובר דווקא כבר שורא, היינו באופן שהם שווים בגובהם לקרקע?
- ג'. מדוע הראב"ד מקשה את הקושיה הנ"ל באות ב על הרמב"ם רק בהלכות בית הבחירה ולא משיג עליו בהלכות מעשר?
- ד'. כמו כן, מדוע הרמב"ם בהלכות מעשה הקרבנות לעניין אכילת קדשים קלים לא מביא את הדין שגגין ועליות לא התקדשו? וכן לא סייג שם את ההיתר בחלונות ועובי החומה בשווה לקרקע כנ"ל באות ב? ומדוע גם שם הראב"ד לא הגיה?
- ה'. מדוע שנינו בברייתא שבגגות העזרה לא אוכלים קודשי קודשים ולא שוחטין קדשים קלים, והרי כיוון שגגות לא התקדשו הן בעזרה והן בירושלים, אזי היה צריך לומר שגם אין אוכלים קדשים קלים על גגות העזרה?

מבאר ומחדש המנחת חינוך:

ע"כ נ"ל דזה אמת דרב סובר דגגים ועליות לא נתקדשו הן בעזרה והן בעיר מדמקשה עליו מזידיה אדילי' דהוא כזיתא דפסחא והללא פקע איגרא והיו אוכלים פסח על הגג ומתרץ דאכלי בארעא ע"ש, אבל באמת משנה מפורשת דלא כרב ומבואר דגגים ועליות בירושלים נתקדשו והוא בפ"ג דמע"ש מבואר שם דאילן שעומד בפנים ונפו נוטה לחוץ כו' מכנגד החומה ולפנים כלפנים ומובא במשנה במכות ד"ב וכ' שם תוס' ד"ה אילן כו' תימה דבפכ"צ אמרי' דגגות לא נתקדשו וא"כ מע"ש אין אוכלין על האילן ותי' וי"ל כו' עי"ל דמיירי אפי' באילן שענפיו מרובים ואויר ירושלים כירושלים וכ' שם המהרש"א ר"ל דל"א לא נתקדשו הגגים רק בגגי העזרה דלא הוי כעזרה אבל הכא אויר ירושלים כירושלים כו' א"כ מחלקים התוס' בין גגות ירושלים ובין גגות העזרה דהמשנה סובר דגגו' ירושלים נתקדשו ובפכ"צ מיירי בגגות העזרה.

... דהמשנה בע"כ סובר דנתקדשו גגי ירושלים כיון דמבואר דאוכלין על האילן ורב פליג על המשנה...

ובזה מדוקדק הברייתא שם דגגין הללו אין אוכלים שם ק"ק כו' היינו דדוק'

בקדושת העזרה לא נתקדש אבל עכ"פ קדושת ירושלים עליהם דקדושת ירושלים הוא על הגגות ג"כ א"כ אוכלים קק"ל...

...ובזה מבוארים פסקי הר"מ, והראב"ד ג"כ מודה לו וסובר דגגים ועליות שבעזרה דרב ס"ל דלא נתקדשו ואין סתירה לדבריו אדרב' בברייתא מבואר ג"כ הגגים הללו אין אוכלים כו' ופוסק הר"מ כן בפ"ו מהבהב"ח וכ' שם החלונות ועובי החומה כלפנים ובאמת הוא כמו גגות והש"ס מוקי לה בשוה לקרקע העזרה וע"ז השיגו הראב"ד א"א אף זה בשוה לקרקע העזר' כו' היינו כמו דמוקמינן שם אבל בה' מע"ש מביא סתם דאוכלים בכל העיר ולא כ' דאין אוכלים על הגגות כי ס"ל כהמשנה ולא כרב ע"כ כ' שאוכלים בכל משך העיר וממילא נשמע דקדוש עד לרקיע ומביא דהחלונות ועובי החומ' נתקדשו והיינו אף דהוא חוץ למקום הקידוש כי לא הלכו הב"ד לשם מ"מ קדוש כמ"ש התוס' בפסחים ובשבועות וממילא החלונות וראש החומה ג"כ נתקדשו כי הגגים והחלונות בעיר נתקדשו.

...ונתברר פסקי הר"מ כהוגן דסובר כד' התוס' במכות וגם הראב"ד סובר כן דיש חילוק בין גגות העזרה דלא נתקדשו בקדושת העזרה ובין גגי ירושלים דנתקדשו בקדושת ירושלי' כנ"ל בעזהשי"ת ברור ואמת בדעת הר"ם והראב"ד.

המנחת חינוך מבאר שאע"פ שרב סובר שגגין ועליות שבירושלים לא התקדשו, פסקו הרמב"ם, הראב"ד והתוס' שכן התקדשו, כפי שראינו לעיל בדברי המהרש"א על התוס' במסכת מכות, שלמדנו מהיתר לאכול מעשר על גבי האילן שאוויר ירושלים כירושלים, והיינו שגגין ועליות התקדשו.

נמצאנו למדים שלפי המנ"ח, שיטת הרמב"ם, הראב"ד והתוס', גגין ועליות של ירושלים התקדשו, דאין הלכה כרב, אלא כסתם משנה דמעשר שני (ואנו מוסיפים עוד דהוי כסתם משנה דפסחים ותוספתא).

האור שמח בהלכות בית הבחירה פרק ו הלכה ז הולך גם הוא בדרך המנחת חינוך, שלרמב"ם גגין ועליות של ירושלים התקדשו, אך מבאר זאת באופן אחר:

ראה בכל המקומות בדברי רבינו שציינ המשל"מ לענין מע"ש ולענין קדשים קלים דאינו מביא הך דגגין ועליות לא נתקדשו דמשמע מדבריו דנאכלין קדשים קלים בגגין ועליות, וכפשטא דברייתא (פסחים פ"ו ע"א) דמבואר דקדשי קדשים אינן נאכלין בגגות האלו, אבל קדשים קלים נאכלין בגגי ירושלים ובעליות, וכן מע"ש

נאכל תמן, וכן נראה דעת ההשגות, ויש להאריך בזה אלא שקדמני בספר מנחת חנוך מ"ע שס"ב באורך גדול:

אמנם תמוה טובא מסוגיא דפסחים (דף פ"ה ע"ב) דרמי על רב מהלילא פקע איגרא כו', דמפורש דגם בפסח אינו נאכל בגגין, יעו"ש, אשר לזה כתבו תוס' בשבועות (דף י"ז ע"ב ד"ה ואין שוחטים) דהא דתני אין אוכלין שם קדשי קדשים לאו דוקא, דהוא הדין דקדשים קלים אינן נאכלין, אולם בשו"ת הרשב"א סימן ל"ד לשון השואל שהי' גירסא מוטעת לפניו, ואין אוכלין שם קדשים קלים, וז"ל, ותמיהני אפילו למ"ד גגין ועליות לא נתקדשו מי גריעי משאר העיר שנאכלין בה קדשים קלים, והשיב שאלה גדולה שאלת, אלא שט"ס כו', הרי דפסיקא להשואל ולהרשב"א דנאכלין קדשים קלים בגגי ירושלים, וזה פלא נגד סוגיא ערוכה:

...לכן יתכן דבאמת אויר עזרה כעזרה... רק בעזרה והיכל, שמצוה לבנות בית, והכל בכתב מיד ד' השכיל, ואסור להוסיף על הבנין בלא קידוש, נתקדש רק העזרה ואויר שבתוכה וגגה לא נתקדש. אבל ירושלים אטו לא נתקדש אוירה, וכלום יש שיעור לגובה הבתים, ואם יגביהו הבתים עד רום רקיע מי לא קדוש כל האויר שבתוך הבית, מה מקום יש לומר דגג לא נתקדש, וכן עליה, הא מאויר ירושלים הוא, וכלום צריך לאכילת קדשים קלים בית, אטו בשוק מי לא מצי לאכול, ואיך שייך לאמר דהאויר של הגג לא נתקדש, ולאמור דרק האויר שבתוך הבית קדשו, זה מפליא המעיין.

וצריך לאמר דאין ה"נ, כיון שיתכן לאכול קדשים קלים בלא בית כלל, וכל האויר שבתוך ירושלים נתקדש, ואין מצוה כלל לאכול בבית הוא הדין דאויר שעל גגי ירושלים נתקדש, ומותר לאכול בגגין ובעליות, ולא נזכר כלל שיפסל ביוצא, אם יצא מן הבית קדשים קלים לגג או לעליה שיפסל ביוצא, כמו שאינו נפסל ביוצא לחוצות ירושלים, וכן מע"ש אינו נפדה לפנים מן החומה בשוקי ירושלים לפנים מן חומת העיר, והוא הדין דאינו נפדה אם העלוהו דרך גגין לירושלים, ופשוט, ויעוין באילן שנופו נוטה לפנים יעו"ש, ובתוס' שם במכות (י"ב ע"א).

האור שמח כמנחת חינוך סובר שגגין ועליות שבירושלים התקדשו, אך נראה שלא מקבל את דבריו שרב חולק על הבנה זו, ועל כן רוצה לומר שגם רב עוסק רק בגגין ועליות של העזרה, ומבקש ליישב את קושיית הגמרא על דברי רב באופן מחודש:

וצריך לדחוק בשמועה דהכי מקשה, דדא פשיטא דגם פסח נאכל בלא בית כלל, רק בכ"ז דרשו בית על חבורה קאי, ודרשו (פסחים פ"ה ע"ב עיין רש"י שם) חוצה ת

חוצה, ופירש רבינו ששתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד צריכה כל חבורה לעשות היקף, והוי כל חבורה בבית אחד, אם תאמר דבעזרה וכיו"ב אין גג בכלל בית, א"כ גבי פסח שהיו חבורות הרבה אוכלות פסחים בגג אחד, אשר מפני זה אמרו הלילא פקע איגרא, שהרבה פסחים היו אוכלים חבורות הרבה בגג אחד, א"כ אין מתקיים בבית אחד יאכל בחבורה חדא, שגג ועליה אינו בית, והוי רק כמו אויר, ותו הוי כשתי חבורות אוכלין כאחד, דההיקף אינו מועיל להקרא שיהי' הפסח נאכל בבית אחד, אם לא שאוכלים בבית אז מועיל ההיקף, שחוץ להיקף הוי חוץ לבית אבל הפסח נאכל גם בגג ועליה, רק שאינם אוכלים שם חבורות הרבה, ודוק, ולשון רבינו בק"פ שאין הגגים והעליות בכלל הבית, יעו"ש.

האור שמח מבאר שבוודאי מסברא יש לומר שגגות ירושלים התקדשו, וכך גם פסק הרמב"ם, ובאמת רב בגמרא לא בא לומר שגגות ירושלים לא התקדשו, דלא מיירי אלא בגגות של עזרה בלבד (ואת קושיית כזיתא פסחא דוחק להסביר באופן שלא מיירי כלל מדין קדושת גגות ירושלים), אך גגות ירושלים התקדשו.

ר' אלידע כוכב שליט"א ביאר את הרמב"ם באופן דומה ונתן יישוב חדש להבנת הרמב"ם בגמרא:

ראשית, צריך לדעת שהרמב"ם כתב ספרו שיהא מובן לכול כמפורש בהקדמתו, וע"כ מכך שסתם גבי גגין ועליות בירושלים ולא הביא זאת אלא גבי עזרה, מוכח שסובר שהתקדשו. ובקרבן פסח כתב שהגג אינו בכלל הבית, אך לא כתב שאינו קדוש, משמע שבגג לבדו ניתן לאכול. וכן מחויב מסברא כדכתב האור שמח.

הרמב"ם בפירוש המשנה ביאר שהמשנה עוסקת הן בגבולות הבית עצמו שאוכלים בו הפסח, הן בגבולות ירושלים והן בגבולות העזרה. ע"כ כאשר רב אומר על המשנה שגגין ועליות לא התקדשו, אין להבין שעוסק דווקא בגגין ועליות של ירושלים (כפי שפירש רש"י את המשנה). יתרה מכך, בפירוש המשנה מבאר הרמב"ם שכשם שיש גבולות לקדושת ירושלים ולקדושת העזרה, כן יש גבולות ל'קדושת' הבית שבו נאכל הפסח, ואיסור אכילת בשר היוצא מגבולו בין בעזרה, בין בירושלים, בין בבית שבו נאכל הפסח נלמד מאותו פסוק, ולכן גם לגבי גבולות הבית נכון להשתמש בביטוי 'נתקדש ולא נתקדש' או 'חול וקודש'.

מעתה, כאשר אמר רב "גגין ועליות לא נתקדשו" אינו מדבר רק על העזרה אלא גם על בתי ירושלים, אבל לעניין פסח בלבד, כלומר שבית המקודש לפסח לא התקדש גגו ואין להוציא מן הבית לגג. והן הן הדברים האמורים בירושלמי "גגות

ירושלם חול" כלומר גג הבית שנאכל בו הפסח הוא חול לגבי אותו הפסח (אבל חבורה אחרת יכולה לאכול שם, והגג יתקדש לפסח שלהם).

הגמרא בקושייתה "כזיתא פסחא והלילא פקע אגרא" - אין כוונתה להקשות שהיו אוכלים על הגגות, שאם כך היו אומרים פסחא, ולמה אמרו "כזיתא פסחא"? ומדוע שיאכלו כולם דווקא על הגג, ולא יסבו בבית? אלא כוונת הגמרא שהיו אוכלים בבית ואח"כ לוקחים עוד כזית פסח לומר עליו את ההלל בגג. וא"כ קושיית הגמרא על רב היא כיצד אתה אומר שהגג אינו בכלל קדושת הבית וחשיב יוצא, הרי מדברי רב עצמו משמע שהיו אוכלים גם בבית וממשיכים בגג? ותירצו בגמרא שהיו אוכלים רק בבית. הקושיות שבהמשך הסוגיה כולן עוסקות רק בעזרה, וא"כ מבואר שדברי רב קאי רק גבי עזרה ואכילת קרבן פסח בביתו. אך לא מיירי בקדושת גגין ועליות של ירושלים לאכילת קדשים קלים ומעשר שני, שהם בוודאי קדושים.

העולה מכל האמור הוא, שבדין קדושת גגין ועליות בירושלים מצאנו שתי דרכים מרכזיות. דרך אחת היא שגגין ועליות של ירושלים לא התקדשו, כפשוט דברי רב ומשמעות הגמרא, וכפי שכתבו להדיא רש"י ור"ח ועוד, וכן יש לבאר בכוונת התוס', הרשב"א והרמב"ם.

דרך אחרת היא, שאומנם שיטת כמה מהראשונים שגגין ועליות של ירושלים לא התקדשו, אך שיטת התוס' במעשר שני, שיטת הרשב"א, ושיטתם של הרמב"ם והראב"ד היא, שגגין ועליות של ירושלים התקדשו. ושתי הבנות בזה, הבנה אחת שאכן רב סבר שלא התקדשו, אך אין הלכה כמותו, אלא כדברי סתם משנה במעשר שני ובפסח ובתוספתא, וכדברי רבי חיייה רבה בירושלמי. הבנה אחרת, שרב כלל לא מיירי בגגין ועליות של ירושלים אלא בגגין ועליות של עזרה, ואת ביאור "כזיתא פסחא" ביארו באופן שלא עוסק בדין קדושת גגין ועליות כנ"ל.

המנחת חינוך שראינו לעיל חותם את דבריו כך:

ודע לפי מה שנתבאר דבעזר' לא נתקדשו הגגים והעליות, אפשר לומר דבהר הבית נתקדשו הגגים והעליות בקדושת הר הבית לפי מה שנתבאר דבעיר נתקדשו אפשר בהר הבית ג"כ, א"כ יש להם קדושת הר הבית.

אם כן מבואר שאם נאמר שגגין ועליות לא התקדשו הן בעזרה והן בירושלים, יש לומר שגם בהר הבית לא התקדשו. אך למ"ד שגגין ועליות של ירושלים התקדשו, ייתכן שגגין ועליות שבהר הבית התקדשו.

נמצא שביחס לגגין ועליות שבהר הבית אנו קיימים בתרי ספיקי, ספק אם גגין ועליות של ירושלים התקדשו או לא, אם תמצוי לומר שהתקדשו, ספק אם גגין ועליות של הר הבית התקדשו כדין גגות ירושלים, או שמא לא התקדשו כדין גגות העזרה.

דין גגין ועליות שלא היו בזמן הבית

עד עתה עסקנו בשאלה האם גגות ירושלים התקדשו. אלא שגם אם תמצוי לומר שלא התקדשו, יש לעיין האם מיירי דווקא בעליות שהיו בזמן הקידוש אך גגין ועליות שנבנו לאחר מכן הרי הם קדושים בקדושת אוויר ירושלים, או שמא אף גגין ועליות שנבנו לאחר מכן אינם קדושים.

כתב הראב"ד מסכת תמיד דף כז ע"א:

ובתו' צרפת מקשים בשם ר' אלחנן בן הר' יצחק ז"ל אהא דקתני בסוטה בפ' ואלו נאמרין בשמיני במוצאי שביעית עושין לו בימה של עץ ויושב עליו שנאמר מקץ וגו' עד אגריפס המלך עמד וקבל וקרא מעומד ופריך בגמ' עומד מכלל יושב והא אמר מר אין ישיבה בעזרה וכו' ומוקי לה בעזרת הנשים, דמאי קושיא ה"ל למימר דכשהיה יושב על הבימה היתה עשויה כמו גג גבוה הרבה ואמר רב בפרק כיצד צולין דגגין לא נתקדשו והרי הוא יכול לישב בטוב

הראב"ד מביא את דברי התוס' שהקשו על שאלת הגמרא, שהגמרא שואלת כיצד היה המלך אגריפס יושב על בימת עץ בעזרה, והרי יש איסור לשבת בעזרה מלבד למלכי בית דוד. ועל כך מקשה התוס', הרי בנו לו בימה גבוה ואם כן זה נחשב גגין ועליות שלא התקדשו ועל כן יכול היה לשבת, ואם כן מדוע קשה לגמרא?

ותירץ בשם הר' יצחק אביו ז"ל דכיון שלא היה דבר קבוע בעזרה שהרי לפי שעה היה נותן אותו בימה דלאחר כן היו שומטין אותה מיד מפני שלא היתה עשויה אלא למושב בעלמא לפ"ז לא היתה חלוקה משאר קדושת העזרה שהרי ע"כ צ"ל דלא חשיב ההיא בנין דבר של קבע שאם היא חשיב בנין של קבע הוה אסור כדאמרין לקמן שאין בונין אכסדרה של עץ בעזרה.

ולי נראה דבלאו הכי לא תקשי שאפילו א"ת שהיא בנין קבע אעפ"כ גג הבימה היא קדוש כשאר קדושת העזרה שהרי אפי' למ"ד דעליות וגגין לא נתקדשו היינו אותן שהיו באותו שעה כשנתקדשה העזרה אבל מכאן ואילך כל מה שיעשה באויר העזרה שום דבר הכל קדוש דלאו כל כמיניה ע"י בנינו להפקיע קדושת העזרה

שנתקדשה דבשלמא הלשכות שהיו בנוים בשעה שנתקדשו העזרה י"ל שהאוויר של מעלה ע"ג לא נתקדשו מפני שהפסיקה התקרה של לשכה בין האויר שלמעלה לא קדשו אבל באותו מקום שהיה חלוק בעזרה באותה שעה אותו אויר נתקדש עד רום רקיע.

שאם לא נפרש כן קשיא לרב דאמר גגין לא נתקדשו מגג בית הפרוה דקיי"ל דהוה בקודש אפי' הפרוה והא ליכא למימר שהיה גגה שוה עם הקרקע של העזרה שהרי בעזרה היתה עומדת ושם היו מולחים עורות קדשים אלא ע"כ צ"ל שאפילו בגגין היה חילוק דיש מהן שנתקדשו ויש מהן שלא נתקדשו והכל לפי הצורך והשעה שהיו צריכין אז עשו ולא דוקא דקאמר רב דכל גגין לא נתקדשו אלא חוץ [גג] הפרוה לא נתקדשו כולם או בשעת קדושת העזרה אבל מכאן ואילך לא אתי שום בנין ומבטל קדושת העזרה וכן מוכח כמו כן [הא דתנן] גגו היה קודש ולא מותבבי' מיניה לרב (ורב).

מדברי הראב"ד נמצאנו למדים שיש מחלוקת ראשונים בשאלתנו. לשיטת ר' אלחנן גגין ועליות לא התקדשו, גם אלו שנבנו לאחר הקידוש (והבימה לא חשוב גגין ועליות כי היה דבר ארעי). אך לשיטת הראב"ד כל מה דאמרינן דגגין ועליות לא התקדשו לא מיירי אלא בגגין ועליות שהיו בזמן הקידוש, שלא קידשו אותם. אך לאחר הקידוש אי אפשר להפקיע את קדושת האוויר ע"י בניית גגין ועליות.⁹³

כדברי הראב"ד כתב גם הרדב"ז חלק ב סימן תרצא בעניין כניסה לעליות שבעזרה:

וא"ת כיון דגגין ועליות לא נתקדשו והתוספות מודה שכל העליות לא נתקדשו חוץ מהעלייה אשר על ההיכל, למה לא יהיה מותר ליכנס עתה בכל העליות? דע דלא אמרינן דלא נתקדשו אלא העליות והגגות אשר היו בנויות בזמן שהיה קיים אבל הגגין והעליות הבנויות עתה סביב למקדש שמא בתוך אויר העזרה הם בנויות או באויר הלשכות שהיו אז ומידי ספיקא לא נפיק.

וכ"כ בשו"ת מהרש"ם חלק א סימן לה.

מדבריהם משמע שדווקא גגין ועליות שהיו בזמן המקדש לא התקדשו, אך אוויר העזרה

⁹³ והוסיף ר' אלידע כוכב: ומה שהקשה הראב"ד מטבילת כהן גדול בגג בית הפרווה, רבינו אלחנן לא גרס "גג בית הפרווה" אלא "בבית הפרווה", וכ"ה בכת"י קאופמן ובתוספתא ובספרא, וכן במשנה בהמשך "הביאוהו לבית הפרווה" ולא לגג בית הפרווה, מבואר שהטבילה הייתה בלשכה עצמה ולא בגגה.

התקדש, וע"כ גגין ועליות הבנויות עכשיו קדושים בקדושת העזרה. עפ"ז י"ל שגם גגין ועליות שבנויים היום בהר הבית יש לחוש שהם באוויר הר הבית וקדושים בקדושת הר הבית [אם כי י"ל שהר הבית היה סטיו לפני מסטיו וא"כ ייתכן שגם בזמנם היו במקום זה היינו במחכמה גגין ועליות, וא"כ לא התקדש].

אלא שכאמור דין זה לאו לכו"ע הוא, כך כתב בהערות הגר"ש אלישיב מסכת פסחים דף פה:

... עדין לא יתורץ בזה הקושיא על התוס' שסבורים הם דאף גגין שבירושלים קדושים, וי"ל דיסברו כהראב"ד שסובר דכל הגגין שבנו אחר שנתקדש האויר קדושים, ואף שכל הראשונים חולקים עליו מ"מ תוס' ס"ל כהראב"ד וגם בעץ מיירי שהנוף צמח אחר שנתקדש ירושלים. (ועי' הערות שבועות י"ז ע"ב וע"ע באורך במנ"ח מ' שס"ב ובצל"ח כאן).

והבאנו לעיל את דברי 'עוד יוסף חי' מסכת מכות דף יב ע"א שכתב להקשות על דברי הראב"ד:

תו' ד"ה אילן כו' עי"ל דמיירי באילן שענפיו מרובים ואויר ירושלים כירושלים עכ"ל לכאורה נראה לפרש שלא אמרו גגין ועליות לא נתקדשו אלא בגגין ועליות של עזרה אבל גגין ועליות של ירושלים נתקדשו וכן פי' מהרש"א, אבל זה אינו שהרי שם בכיצד צולין הקשו מהא דאמר רב משום ר' חייא כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא מאי לאו דאכלי באיגרא ואמרי באיגרא ודחי לא דאכלי בארעא ואמרי באיגרא אלמא דאויר ירושלים נמי לא נתקדש.

וראיתי בס' חק נתן שכתב וז"ל לכן נ"ל דכונת דבריהם כן הוא שר"ל הא דגגין לא נתקדשו היינו דהוה בשעה שקידשו, שלא קידשו אלא עד התקרה, אבל האויר שהיה שם ודאי שנתקדש עד רום רקיעא, ואם עשו אח"כ גגין ועליות או נטעו אילנות לאו כל כמינייהו לבטל קדושת האויר שכבר נתקדש וז"ש ואויר ירושלים כירושלים ר"ל שאין לו בטול ע"י תקרה וה"ה אויר עזרה כן הוא כי דין א' להם עכ"ל

ואינו נכון דא"כ מאי פריך מהא דכזיתא פסחא והלילא פקע איגרא לימא דהך איגרא נעשה קודם (לכאורה צ"ל 'לאחר') הקידוש...

והגר"ש אלישיב שם תירץ דברי עוד יוסף חי:

והלילא פקע איגרא. וקשה להראב"ד דלעיל שסובר שגגות שבנו אחר קידוש שהם קדושים הא ודאי י"ל דגגות אלו נבנו אח"כ ומהי קושיית הגמ', ואפשר דכיון שאמר איגרא סתם משמע אף באיגרא שהיה קודם קידוש.

העולה מכל האמור, ישנה מחלוקת ראשונים האם גגין ועליות שלא היו בזמן הבית ונבנו לאחר מכן מפקיעים גם הם את הקדושה, או שלא אמרינן גגין ועליות לא התקדשו, אלא בגגין ועליות שהיו בזמן הבית, אך אלו שנבנו לאחר מכן קדושים. ומידי ספקא לא נפקינן.

אם כן לגבי המחכמה, אם נחשוש שהיא בנויה במקום בו האוויר מקודש בקדושת הר הבית (אע"פ שלענ"ד אין לחשוש כנ"ל), יש להסתפק האם יש בה קדושה. דשמא גגין ועליות של הר הבית התקדשו כנ"ל, ואם תמצוי לומר שלא התקדשו, שמא המחכמה נבנתה במקום שבזמן הקידוש לא היה בו גג אלא היה קדוש בקדושת אוויר הר הבית, וא"כ שמא הלכה כמ"ד שגגין שנבנו לאחר הקידוש אינם מפקיעים את קדושתו.

דין לשכות הבנויות בקודש ופתוחות (רק) לחול

כפי שנתבאר בתחילת דברינו, המחכמה בנויה באוויר הר הבית, אך פתוחה רק אל מחוץ להר הבית. אם כן יש לברר האם ככהאי גוונא שבנוי בקודש ופתוח לחול (היינו גם אם תמצוי לומר שהמחכמה אכן בנויה באוויר הר הבית המקורי, או שההרחבה התקדשה), חל במקום זה קדושת הר הבית, או שמא כיוון שפתוח רק לחול לא הוי קדוש בקדושת הר הבית בכל גוונא.

שנינו במשנה במסכת מעשר שני פרק ג משנה ח:

הלשכות בנויות בקודש ופתוחות לחול - תוכן חול וגגותיהן קודש. בנויות בחול ופתוחות לקודש - תוכן קודש וגגותיהן חול. בנויות בקודש ובחול ופתוחות לקודש ולחול - תוכן וגגותיהן מכנגד הקודש ולקודש קודש מכנגד החול ולחול חול.

מדברי המשנה משמע שקדושת הלשכות תלויה במקום הפתח, היינו הכול הולך אחר הפתח לכל מילי.

אומנם במסכת זבחים דף נו ע"א מבואר דין לשכה הבנויה בחול ופתוחה לקודש באופן שונה:

תני תנא קמיה דרב נחמן: כל העזרה היתה קפ"ז על רוחב קל"ה; אמר ליה, הכי אמר לי אבא: כגון זה, כהנים נכנסין לשם ואוכלין שם קדשי קדשים, ושוחטין שם קדשים קלים, וחייבין משום טומאה. למעוטי מאי? אילימא למעוטי חלונות דלתות ועובי החומה, תנינא: החלונות ועובי החומה כלפנים! ואלא למעוטי לשכות, ואי בנויות בחול ופתוחות לקדש, והתנן: תוכן קודש! מדרבנן.

הגמרא מחדשת שמה ששנינו שלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש דינם קודש - רק מדרבנן. שואלת על כך הגמרא:

ודאורייתא לא? והתניא: לשכות בנויות בחול ופתוחות לקדש, מנין שהכהנים נכנסין לשם ואוכלים שם קדשי קדשים ושירי מנחה? תלמוד לומר: בחצר אהל מועד יאכלוה, התורה ריבתה חצירות הרבה אצל אכילה אחת! אמר רבא: לאכילה שאני.

אבל לענין טומאה לא? והתניא: לשכות הבנויות לחול ופתוחות לקודש, כהנים נכנסין לשם ואוכלין שם קדשי קדשים, ואין שוחטין שם קדשים קלים, וחייבין משום טומאה! לא אמרת: אין שוחטין? תני נמי: אין חייבין.

בשלמא אין שוחטין, בעינא כנגד הפתח וליכא, אלא אין חייבין אמאי? וליטעמיך, אין שוחטין, מי לא עסקינן דאיכא שחיטה כנגד הפתח? דאי ליכא, למאי איצטריך? אלא אף על גב דקא שחיט כנגד הפתח, תני אין שוחטין משום דלא קדיש, תני נמי אין חייבין.

הגמרא מבארת שחייבים משום טומאה רק בעזרה ממש, אך בלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש אין איסור טומאה אלא מדרבנן בלבד. אך קודשי קודשים נאכלים מהתורה אף בלשכות אלו שכן ילפינן מ"חצר אוהל מועד" - 'התורה רבתה חצרות הרבה'.

בתוספתא מסכת מעשר שני פרק ב הלכה יב-טו שנינו (ע"פ גרסאות מתוקנות):

אילן שעומד בפנים ונופו נוטה לחוץ יש למעשר שלו פדיון החזיר נופו לפנים אין למעשר שני שלו פדיון. היה עומד בחוץ ונופו נוטה לפנים אין למעשר שני שלו פדיון החזיר נופו לחוץ יש למעשר שני שלו פדיון.

בתי בדים שפתחיהן לפנים וחללן לחוץ פתחיהן לחוץ וחללן לפנים... משנת ראשונה - בית שמיי [אומ']: אין פודין בהן מעשר שני כאילו הן מבפנים ואין אוכלין בהן קדשים קלים כאילו הן מבחוץ. ובית הלל אומ': הרי הן כלשכות, את שפיתחה לפנים כלפנים ואת שפתחה לחוץ כלחוץ.

לשכה בנויה בקודש ופתחה לחול תוכה חול וגגה קודש, אין אוכלין בה קדשי קדשים ואין שוחטין בה קדשים קלים ואין חייבין עליה משום טומאה.

בנויה בחול ופתחה לקודש אף על פי שאין מקיימין כן, תוכה קדש וגגה חול, אוכלין בה קדשי קדשים ושוחטין בה קדשים קלים וחייבין עליה משום טומאה.

בנויה בקודש ופתחה לחול ולקודש כולה קודש, בנויה בחול ופתחה לקודש ולחול כולה חול, בנויה בקודש ובחול ופתחה לקודש ולחול כגון לשכת בית המוקד, תוכן וגגותיהן מכנגד הקודש ולקודש קודש ומכנגד החול לחול חול. אם לאכילת קדשים הכל הולך אחר פתחה, אם לעניין טומאה מכנגד חומה ולפנים הכל הולך אחר פתחה. (אולי יש לבאר בכוונת התוספתא שמירי בלשכות הפתוחות לקודש ולחול, ואע"פ שפתוחות גם לחול שרי לאכול בהן קודשי קדשים אף בחלק החיצוני. ועפ"ז אולי יש קצת לתרץ דברי הר"ח בזבחים קטז: שהבאנו לעיל בסימן ז חלק ב, עיי"ש).

בתוספתא מבואר שלא כבבלי בזבחים אלא כפשט המשנה, שהכול הולך אחר הפתח, עכ"פ למילי דאורייתא. היינו שבלשכה הבנויה בחול ופתחה לקודש אוכלין קדשי קדשים וחייבין עליה משום טומאה, ובלשכה הבנויה בקודש ופתחה לחול, אין אוכלין קדשי קדשים ואין חייבין משום טומאה.

בירושלמי מסכת מעשר שני פרק ג הלכה ד כתוב:

רב יהודה בשם רב: אין לוקין אלא על אורך מאה ושמונים ושבע על רוחב מאה ושלישים וחמש. והתני לשכה שהיא בנויה בשיווי חומת העזרה אוכלין שם קדשי קדשים ושוחטין שם קדשים קלים וטמא שנכנס לשם פטור. תיפתר כהדא תנייא דתני אמר רבי יוסי זו משנת ר' עקיבא, אבל דברי חכמים הבדילו כל הלשכות וכל הלשכות הולכין אחר פתחיהן.

מהירושלמי משמע שיש מחלוקת תנאים בדין לשכות, משנת ר"ע שאין לוקין על איסור טומאה אלא בכניסה לעזרה ממש, ואין ללשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש דין עזרה

לעניין איסור טומאה. ואילו לדעת חכמים בכל הלשכות הולכין אחר פתחיהן לכל מילי.⁹⁴

המפרשים על המשנה לעיל ביארו אותה כפשט המשנה והתוספתא וכדברי חכמים בירושלמי, ולא כגמרא בזבחים.

ריבמ"ץ:

הפתוחות לחול תוכן חול. אין נאכלין שם קדשי קדשים ואין שוחטין בהן קדשין קלין ואין חייבין עליה משום טומאה.

בנויות בחול ופתוחות לקודש. פי' לעזרה. תניא אף על פי שאין מקיימין כן.

תוכן קודש. אוכלין שם קדשי קדשים ושוחטין בה קדש' קלים וחייבין עליה מש' טומאה. כללא דמילתא אחר הפתח אנו הולכין".

רמב"ם:

לשכות, שם חדרי העזרה. ואמרו וגגותיהן קדש, ובתנאי שיהו גגותיהן שוין לקרקע העזרה, וזה אפשרי לפי שהעזרה בנויה בהר. ויתבאר זה במסכת מדות. ותועלת היותה קדש, שיהא מותר לאכול שם קדשי קדשים, ולשחוט שם קדשים קלים, וטמא שנכנס לשם חייב כרת כמו שיתבאר בשבועות. ואם היו חול הרי דינם כדין ירושלים (צ"ע דלכאורה צ"ל הר הבית) ואין שייך בהם שום דין מדינים אלו.

וכן כתב הר"ש, והרא"ש, ור' עובדיה מברטנורא.

⁹⁴ העיר בזה ר' אלידע כוכב: ויש להעיר שאף בבבלי בזבחים תחילה הובאה מימרא דשמואל שהלשכות הפתוחות לקודש אינן קודש רק לעניין טומאה, ולא הזכיר משחיטת קדשים קלים ואכילת קדשי קדשים, וזה מתאים לשיטת רבי עקיבה בירושלמי, ושמואל מלמדנו שהלכה כרבי עקיבה. ואח"כ מובא בגמ' מימרא דרב נחמן שהלשכות חולין גם לגבי שחיטה ואכילה, ובגמ' נדחית מימרא זו מכוח המשנה האומרת "תוכן קודש", ואמנם הגמ' דוחה זאת רק לגבי אכילת קדשי קדשים ועדיין מניחה שאפשר לקיים מימרא דרב נחמן לגבי שחיטת קדשים קלים. אבל אפשר לומר שאחר שבירושלמי מבואר שגם למ"ד שאין חייבין בלשכות משום טומאה מ"מ שוחטין שם קדשים קלים (והכי משמע גם בנבואת יחזקאל ששוחטין שם), וגם בבבלי מימרא דרב נחמן נדחתה והתבאר שאי אפשר לקבלה כמות שהיא, יש מקום גדול לומר שלהלכה לא נקבל את דברי רב נחמן גם לגבי שחיטת קדשים קלים, ונקבל רק את מימרא דשמואל שאין חייבין עליה משום טומאה.

מפרשי המשנה נוקטים להדיא כדברי התוספתא, וכדברי חכמים בירושלמי שהכול הולך אחר הפתח, ולא כדברי הגמרא בזבחים (הר"ש הביא גם את הגמרא בזבחים).

כך גם עולה מדברי רש"י בפסחים דף פו ע"א בד"ה תוכן חול:

כקדושת הר הבית ולא כעזרה, דבתר פתיחה אזיל.

עוד יש ללמוד על דיני הלשכות מן המובא במסכת יומא דף כד ע"ב:

למה מפיסין וחוזרין ומפיסין. - אמר רבי יוחנן: כדי להרגיש כל העזרה, שנאמר אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש.

תניא: לשכת הגזית כמין בסילקי גדולה היתה, פייס במזרחה, וזקן יושב במערבה... אמר אביי: שמע מינה לשכת הגזית חציה בקדש, וחציה בחול. ושמע מינה: שני פתחים היו לה, אחד פתוח בקדש ואחד פתוח בחול, דאי סלקא דעתך כולה בקדש - זקן יושב במערבה? והאמר מר אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד! ואי סלקא דעתך כולה בחול - פייס במזרחה? והא בעינן בבית אלהים נהלך ברגש, וליכא, אלא שמע מינה: חציה בקדש וחציה בחול. ואי סלקא דעתך פתח אחד יש לה ופתוח לקדש - זקן יושב במערבה? והתנן: הלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקדש - תוכן קודש! ואי סלקא דעתך פתוח לחול, פייס במזרחה? והתנן: בנויות בקדש ופתוחות לחול - תוכן חול! אלא לאו שמע מינה: שני פתחים היו לה, אחד פתוח בקדש ואחד פתוח לחול.

מהגמרא משמע דאזלינן בתר הפתח לכל מילי, הרי הגמרא מוכיחה שהיו ללשכת הגזית שני פתחים מכך שהחלק המזרחי בוודאי קדוש בקדושת העזרה שהרי עושים שם פייס, ואילו החלק המערבי בוודאי אינו קדוש בקדושת העזרה שהרי זקן יושב שם. ואילו אם נאמר שהעזרה לא קדושה לכל מילי כאשר בנויה בחול ופתוחה רק לעזרה, ניתן לומר שזקן יושב שם אע"פ שפתוחה רק לעזרה, כפי שאין חייבין עליה משום טומאה. ומכיוון שהגמרא לא אומרת כך, משמע שברור לה שבכהאי גוונא קדוש לכל מילי.

כך גם משמע מדברי בית הבחירה למאירי שם:

פייסות אלו בלישכת הגזית היו נעשין ולשכה זו היתה כמו בסילקי גדולה ר"ל בית גבוה חציה בקודש ר"ל בתחום העזרה וחציה בחול ושני פתחים היו פתוחים לה אחד בחציו של חול שפתוח למקום חול ואחד בחציו של קדש שפתוח למקום

קדש, שאלו לא היה שם אלא פתח אחד הכל היה הולך אחר הפתח ואלו היתה פתוחה למקום חול כולה היתה במקום חול אפילו חציה שבקודש שהפתח דוחה את הבנין, וכמו שאמרו כל הלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקדש תוכן קודש והבנויות בקדש ופתוחות לחול תוכן חול...

אם כן מדברי הגמרא ביומא ומדברי המאירי, מבואר שהכול הולך אחר הפתח לכל מילי.⁹⁵ וכן משמע ברש"י בפסחים הנ"ל.⁹⁶

בעל המקדש דוד (קדשים סימן לח אות ב), דן בשאלה חשובה, לפי הגמרא בזבחים האומרת שלשכה הבנויה בחול ופתוחה לקודש אין חייבין עליה משום טומאה, מה הדין בלשכה הבנויה בקודש ופתוחה לחול. זו לשונו:

יש לחקור בלשכות הבנויות בקדש ופתוחות לחול דתוכן חול, אם זה דוקא לענין אכילת קדשים דאין אוכלין שם אבל לענין טומאה ושחיטת קדשים הם קדש, וכמו בלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקדש דתוכן קדש, ואמרינן דזה רק לאכילת ק"ק אבל לטומאה ושחיטת קדשים הם חול, א"כ זה דאזלינן בלשכה בטר פתחה הוא רק לאכילה אבל לשאר דברים לא, א"כ ה"ה להפך בבנויות בקדש ופתוחות לחול.

והנה ביומא (כ"ה א) אמרינן בלשכת הגזית דפייס במזרחו וזקן יושב לו במערבו, ודייקינן התם בלשכת הגזית היתה חציה בקודש וחציה בחול וב' פתחים היו לה אחד פתוח לקדש ואחד לחול, דאם פתח אחד היה לקדש א"כ איך זקן יושב במערבו הא תנן לשכות הבנויות בחול ופתוחות לקדש תוכן קודש ואין ישיבה בעזרה, ואי פתח אחד היה לה לחול א"כ איך פייס במזרחו הא לשכות הבנויות

⁹⁵ אומנם ראה תוס' ביומא דף ח ע"א ד"ה דאי, משמע מדבריהם שאין גמרא זו חלוקה על הגמרא בזבחים, עיי"ש. וכן משמע במקדש דוד לקמן, וצ"ע.

⁹⁶ **המקדש דוד** (קדשים סימן יד אות ט) מבאר יפה את יסוד המחלוקת בין הגמרא בזבחים לבין התוספתא: "ומקום אכילת ק"ק הוא בכל העזרה, וקדשים קלים נאכלים בכל העיר היינו לפני מן החומה, ודין לשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש תוכן קודש לענין אכילה, אבל לענין שאר דברים כגון לענין טומאה ושחיטת ק"ק אמרינן בזבחים (נ"ו ע"א) דלא קדשי. מיהו בתוספתא דמעשר שני (פ"ב הי"ד) אמרינן בלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש תוכן קודש בין לאכילה בין לשחיטה בין לטומאה. ונראה דתלוי בדרשות הכתובים בזבחים שם מריבין לשכות הבנויות בחול לענין אכילה מדכתיב בחצר אהל מועד יאכלוה התורה ריבתה חצרות הרבה, א"כ אין ראייה מזה רק לענין אכילה אבל בקדושות לענין שאר דברים אין ראייה. אך בתו"כ (ספרא צו פרשה ד סוף פרק ה אות ד) הלימוד הוא להפך דגרסינן "יכול במחנה לוייה ת"ל בחצר אהל מועד, מנין לרבות לשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש, ת"ל במקום קדוש" ע"ש, היינו דמחצר אהל מועד אין לנו לרבות רק עזרה עצמה, ולשכות נתרבו רק משום דכתיב במקום קדוש, היינו כל שמקומו קדוש לשאר דברים יכולים אף לאכול שם".

בקדש ופתוחות לחול תוכן חול ובעינין בית אלקים נהלך ברגש, וש"מ ב' פתחים היו לה כו' ע"ש.

והנה יש לעיין אם היה לה פתח אחד לקדש אמאי לא היה יכול זקן לישב שם, הא אמרינן בזבחים (נ"ו א) דלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקדש תוכן קדש רק לענין אכילה, וצ"ל כיון דלמקצת דברים דינן כעזרה אסור לישב שם, וזה דאמרינן שם דאי אפשר שהיה לה פתח אחד ופתוח לחול דא"כ איך פייס במזרחו הא לשכות הבנויות בקדש ופתוחות לחול תוכן חול ובעינין בית ה' נהלך ברגש, הנה אי נימא באותן לשכות זה דתוכן חול משום שפתוחות לחול הוא רק לענין אכילה אבל לשאר דברים כמו לטומאה ולשחיטת קדשים כיון שהיא בקדש דינה כקדש, א"כ אמאי אין מקיימין בית ה' נהלך ברגש הרי ודאי מקרי בית ה'.

המקדש דוד מוכיח מהגמרא ביומא שלשכה הבנויה בקודש ופתוחה לחול דינה כחול לכל מילי, שאם לא כן, היה אפשר לקיים שם את הפייס, ומכך שברור לגמרא שלא ניתן לקיים שם את הפייס אם בנוי בקודש ופתוח לחול, מוכח דהוי חול לכל מילי.

להלכה פסק הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פרק ו הלכה ז-ח) כדברי הגמרא בזבחים:

הלשכות הבנויות בקדש ופתוחות לחול אם היו גגותיהן שוין עם קרקע העזרה תוכן חול וגגותיהן קדש ואם אינן שוין אף גגותיהן חול שהגגות והעליות לא נתקדשו, לפיכך גגים אלו אין אוכלין שם קדשי קדשים ולא שוחטין קדשים קלים.

היו בנויות בחול ופתוחות לקדש תוכן קדש לאכילת קדשי קדשים, אבל אין שוחטין שם קדשים קלים והנכנס לשם בטומאה פטור, וגגותיהן חול לכל דבר.

הרמב"ם בפירושו למשנה סתם כתוספתא, אך להלכה פסק כדברי הגמרא בזבחים. בכל גוונא נראה מדבריו שרק גבי לשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש אמרינן שאין דינם קודש לכל מילי, ואין שוחטין שם ואין חייבין עליהן טומאה. אך לשכות הבנויות בקודש ופתוחות לחול הוי חול לכל מילי. וכפי שהוכיח המקדש דוד מהגמרא ביומא כדלעיל.⁹⁷

⁹⁷ ואין לומר שאין דין זה אמור אלא בלשכות שהיו בנויות בזמן הקידוש, שהרי המשנה והגמרא מיירי בחדא מחתא בדין לשכות וכן בדין האילן ובדין בתי הבדים שבחומות ירושלים, ושם בוודאי לא מיירי בהיו בזמן הקידוש, וא"כ ה"ה גם בהא. כך נראה פשוט.

וּכְתַב הַמִּנְחָת חֵינּוּךְ (פרשת נשא מצווה שסב אות א):

והלשכות הבנויות בקודש בעזרה ופתוחים לחול תוכם חול, והגגות אם הם שוים לקרקע העזרה הם קדושים אבל אם אין שוים לקרקע העזרה הם בכלל גגות דלא נתקדשו כלל כמ"ש לעיל. ונראה כיון דאפי' אם בנויים בעזרה אזלינן בתר פתיחתם מכ"ש הבנויים בהר הבית ופתוחות לחול או הבנויות בעיר ופתוחות לחול ה"ל חול דאזלינן בתר פתחם. כך נראה פשוט.

מכל האמור מבואר שאף אם ננקוט להלכה כדברי הרמב"ם אשר פסק להלכה את הגמרא בזבחים, ולא את התוספתא ודברי חכמים בירושלמי, אעפ"כ אין זה אלא ביחס ללשכה הבנויה בחול ופתוחה לקודש. אך לשכה הבנויה בקודש ופתוחה לחול, יש לה דין חול גמור. ומסתבר שאם כך אנו אומרים בעזרה שקדושתה חמורה, בוודאי נאמר כן בהר הבית, שאף על פי שבנויה בשטח הר הבית, כיוון שפתחה לחול דינה כחול לכל מילי, כפי שכתב המנחת חינוך. ואם כן המחכמה הבנויה בקודש ופתוחה לחול, נחשבת כחול לכל מילי ושרי להיכנס אליה אף בטומאה, ואין חיוב להיכנס אליה בטהרה.⁹⁸

⁹⁸ אומנם ידוע הדבר שהגאון הרב שלמה גורן זצ"ל הנהיג בתפילות שהתקיימו בבניין המחכמה להיכנס לשטח זה רק בטבילה וחליצת נעליים ולנהוג שם כדין הר הבית לכל מילי. והדבר צ"ע.

ואחר כותבי זאת העיר כאן הרב עזריה אריאל שליט"א, זה לשונו:

לענ"ד מסתבר יותר שלמחכמה יש דין הר הבית. הדבר תלוי במכלול שאלות הלכתיות ועובדתיות - היסטוריות שלא מיציתי את כולן, ולכן הדברים אינם מוחלטים אצלי אלא 'דעת נוטה'.

א. בשיעור האמה מסתבר לענ"ד שהנכון יותר כאמת החזו"א או קרוב לה, ויש לה כמה ראיות חזקות. הפסיקה הנפוצה כיום ששיעור האמה הוא 48 ס"מ היא מאוחרת למדי, בעקבות חידושי הגרא"ח נאה במידות הנפח, וגם הוא מודה שהמנהג הקדום במידות האורך לא היה כדבריו. כתבתי על זה בספר 'איה מקום כבודו' עמ' 358.

ב. מסתבר לענ"ד שמסכת מידות מתארת את הר הבית כפי שהיה בשלהי ימי בית שני. כיצד ניתן ליישב את שיעור ת"ק על ת"ק עם צורתו הקרובה למלבנית? צריך לומר שהת"ק אינו כולל את ההרחבה בצפון ובדרום, אבל אין זו ראייה מכרעת לגבי המערב, גם אם נקבל כמחולט שאף בו הייתה הרחבה. והטעם לכך, שנראה שההרחבה בצפון ובדרום הייתה מובחנת במחיצות ומבחינה תפקודית (אנטוניה בצפון, סטוים בדרום), משא"כ ההרחבה למערב, שלא ידוע על חייו כלשהו בינה לבין הר הבית המקורי, ונראה שמבחינת הנכנס להר לא היה כל הפרש בינה לבין עיקר ההר. א"כ מסתבר שההרחבה מקבלת את כל דיני הר הבית. האם היה איזה סימון שהורה שרק מי שעומד כאן ישתחוה בפישוט ידיים ורגליים על האבן ומי שלא לא? גם בירושלמי בפסחים פ"ז ה"ב, המספר על אמוראים שחלצו נעליהם בכניסה לשערי הר הבית, משמע שקדושת ההר חלה על כל מה שבתוך שעריו.

ג. חז"ל לא ביארו לנו האם וכיצד מרחיבים את קדושת הר הבית. ומסתבר שכשם שמחנה לוייה במדבר היה גמיש לפי הצורך כך גם הר הבית לדורות, ואין צורך במעשה מיוחד של קידוש, מכיוון שאין משהו שנאכל בהר ואסור באכילה מחוצה לו, והנפק"מ העיקרית היא שילוח הטמאים. כיו"ב לא מצאנו בחז"ל הדרכה כיצד להרחיב ערים מוקפות חומה, ומסתבר שהדבר תלוי בצורת המקום ללא מעשה קידוש.

לסיכום:

- א'. המחכמה נמצאת קרוב לוודאי מחוץ לת"ק על ת"ק אמה המקורי.
 ב'. רבים מהאחרונים כתבו שהרחבת הר הבית לא התקדשה, הן מכיוון שכלל לא ניתן להרחיב את קדושת הר הבית, והן מצד שבזמן הורדוס לא היו את המכשירים על מנת לקדש את ההרחבה, וכן מסתבר שאין קדושה מעבר לת"ק על ת"ק אמה המקוריים.
 ג'. יש מח' האם גגות ועליות של ירושלים התקדשו, וכן נחלקו מה הדין בגגות ועליות שנבנו אחר הקידוש. דין זה נשאר בספק. ע"כ גם אם תמצוי לומר שגגות ירושלים התקדשו ורק גגות העזרה לא התקדשו, עדיין יש להסתפק אם לדמות את גגות

ד. אמנם במרכז הר הבית המרחק בין הכותל המזרחי למערבי כיום הוא כ- 290 מטר, וזה מגיע לאמה של 58 ס"מ, שנראית גדולה מדי ולא מותירה מקום מספיק במזרח ל"הר הבית" שמחוץ לחיל, וכפי שהעירו על הרב גורן (לשיטתו הריבוע גם גולש אל מחוץ להר הבית הטופוגרפי, אם כי איני בטוח שזו קושיה מכרעת). לענ"ד ייתכן שהמשנה נקטה "ת"ק על ת"ק" כמספר עגול בלא דקדוק גמור, אלא שיש ריבוע של ת"ק על ת"ק שהוא הר הבית, אע"פ שיש בו צלעות ארוכות מעט יותר. אכן זהו דוחק, אבל דומני שדוחק זה קטן יותר מהסברה שהר הבית בשלהי ימי בית שני כלל במערבו רצועה של חול לצד הקודש ללא כל הבחנה ביניהם וזבים ונידות יכלו להיכנס לרצועה בתוך ההר. האם הלויים שעמדו בשערי ההר הזהירו מפני כניסת טמאים אלו, והזבים השיבו שהם נכנסים רק לרצועה זו?! לענ"ד זה לא סביר. לכל היותר אפשר לומר שאמנם מצד הדין אינו הר הבית אבל למעשה נהגו שם כהר הבית; וכך ראוי גם לנו.

ה. ספציפית לגבי המחכמה קיימת גם שאלת "גגין ועליות". אולי הדבר תלוי בשאלה איך תופסים את הר הבית: אם כ"מחנה לוי"ה" כמשמעו המקורי, מקום מגורי שבט לוי, הרי כשם שאין הגבלה על צורת הבניין בירושלים, כדברי האו"ש שהבאת, כך גם במחנה לוי.ה. ואם כחייץ בעלמא בין מחנה ישראל לבין מחנה שכינה, אולי רק הקרקע ממלאת תפקיד זה. כמו כן קיימת השאלה ההעלית של לשכות שנמצאות בקודש ופתחיהן לחול. לגבי שני עניינים אלה, ובפרט לגבי השני, מסתבר מאוד לענ"ד שהגבלת הקדושה אינה אלא במבנים שנבנו ע"י ישראל ובהתאם למטרתם ההלכתית של השטח: העזרה, הר הבית וירושלים. ההליכה אחרי הפתח היא סברה פשוטה, שכאשר יש לשכה סגורה שפתוחה לכיוון מסוים היא נועדה להיות טפלה אל הכיוון שאליו נפתחה. כמו כן מסתבר לגבי העליות, שהקדושה חלה על קומת הקרקע כי לקומה העליונה יש יעוד אחר (ואכמ"ל לגבי גגות ירושלים לפ"ז, וראה שערי היכל על פסחים מערכה קכה על שיטת הירושלמי). א"כ לא מסתבר כלל שבנייה ע"י גויים לצרכיהם תפקיע משהו מקדושת המקום. וכי ההלכה מסמיכה אותם לקבוע את ייעוד המקום?! ואם הגויים יבנו בית במקום העזרה שיהיה לו רק פתח אחד אל מחוצה לו, האם תתבטל קדושת העזרה מאותו מקום ותותר הכניסה לשם לטמאי מתים?

אמנם המחכמה איננה רק "עליה" בעקבות הבנייה הערבית, אלא גם במקורה היהודי הייתה "עובי החומה", שלכאורה ע"פ הגמ' בפסחים פו ע"א לא נתקדשה. אך ראה בשערי היכל שם, על שיטת הרמב"ם בדין עובי החומה.

ו. לאור כל זאת נלע"ד שיש לנהוג במחכמה כדין הר הבית, לפחות מחמת הספק. דודי הרב יעקב אריאל שליט"א (באהלה של תורה ח"ד סי' כג) אף הורה שיש לברך על הטבילה למי שנכנס לשם, מפני שחיוב הטבילה בגגות הר הבית קרוב לוודאי (אמנם לא דן בשאלה האם זהו חלק מתחום ת"ק האמה). והוסיף סברה מחודשת, שמכיוון שהאדם טמא בוודאי, וטבילה זו מתירתו להר הבית, וכוננתו להיכנס להר הבית, הרי שגם אם בפועל נכנס למקום שאין בו קדושה יש מקום לברכתו.

הר הבית לגגות ירושלים או לגגות העזרה.
ד'. דין לשכה הבנויה בקודש ופתוחה לחול הוי כחול לכל מילי. וע"כ אפילו אי נימא שהמחכמה נמצאת בתוך שטח הר הבית המקורי, או נימא שההרחבה התקדשה, ואף נימא שגגין ועליות התקדשו, אעפ"כ כיוון שהמחכמה פתוחה רק לחול הרי דינה כחול לכל מילי. כ"ש בהצטרפות כל הנ"ל.
ע"כ לענ"ד דין המחכמה הוי כחול לכל מילי.⁹⁹

